יצחק בלום

# א שטעטעלע אין פוילן

אַנדערע ביכער דערשינען
פון
יצחק בלום

„פון ברעג צו ברעג"
דערציילונגען
„אין דער שטיל"
לידער
1919
„אין גאנג פון די יאָרן"
„אין אומרו פון לעבן"
דערציילונגען
1934

פאַרטיג צום דרוק:

„אָן א באָדן"
„אין א פרעמדער וועלט"
דערציילונגען
„אין שפּעטע שעה'ן"
לידער

Copyright, 1940,
by ISAAC BLOOM
New York, N. Y.

פאַרלאַג „בלום"
ניו־יאָרק
1939



Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2018

מיין ברודער אַלטער

מיט ליבשאַפט — א מתנה.

אב. קאַהאַן — וועגן „א שטעטעלע אין פוילן"

## אַ פּערזענלאַכע דערפאַרונג פון א אידישן שרייבער, וועלכע מיר רעקאַמענדירן צו אונזערע לעזער פון טיפסטן האַרצן.

יצחק בלום, האָט מיט עטלאַכע מאָנאַט צוריק באַוכט זיין געבורטס־שטעטל און ער גיט איבער זייַנע דורכלעבונגען און געפילן אין יענע וואָכן.

די אידישע לעזער אין אמעריקע זיינען א באַפעלקערונג פון אימיגראַנטן. אַלזאָ, איז אַזא טעמע ווי יצחק בלום׳ס איינע פון די ליבסטע ביי אונז אַלעמען. יעדן פון אונז זיינען טייער די דעראינערונגען פון דער אַלטער היים. יעדער פון אונז האָט די צערטלאַכסטע געפילן צו אַליין, וואָס איז נאָר פאַרבונדען מיט יענע יאָרן פון זיין לעבן, ווען ער האָט זיך נאָך געפונען אין דעם פּלאַץ, וואו ער איז געבאָרען געוואָרען און אויסגעהאָדעוועט געוואָרן. ביי יעדן פון אונז איז דער געדאַנק ווידער צו באַזוכן די אַלטע היים, איינער פון די איידלסטע און טייערסטע וואונטשן און חלומות.

דער דורכשניטלאכער אימיגראַנט, אפילו אזעלכער, וואָס איז ניט קיין שרייבער, וואָלט אימשטאַנד געווען צו באַצויבערן אן עולם ווען ער זאָל זיי דערציילען וואָס ער האָט דורכגעלעבט ווען ער האָט באַ־

זוכט דעם פּלאַץ, וואו זיין וויגעלע איז געשטאַנען, וואו ער איז אין חדר געגאַנגען, וואו ער איז געוואקסן און באקאַנט געוואָרן מיט דעם לעבן ביז ער איז אַוועק קיין אמעריקע. דאָ האָבן מיר ניט קיין געוויינלאַכן, דורכשניטלאַכן אימיגראַנט, נאָר אַן אימיגראַנט, וועלכער איז א פּראָפּעסיאָנעלער שריפטשטעלער, אַ שרייבער, וועלכער האָט זיך געמאכט א נאָמען מיט סקיצן פון א געוויסן טיפּ — סקיצן, וועלכע האָבן פאַרדינט אויפמערקזאמקייט אין דער ליטעראַרישער וועלט מיט דער אָריגינעלקייט פון זייערע טעמעס און מיט דעם צויבער פון זייער פּאָרם. אין אַזא פאַל קען מען וויסן ניט אימער זיין זיכער, אז דער שריפטשטעלער, וואָס איז געוואוינט צו שאפן פון זיין פאַנטאַזיע, וועט אויך האָבן דערפאָלג ווען ער וועט באַשרייבן שטיקער פון דער וועלטלאכקייט, פון דערפאַרונגען, וועלכע ער האָט אָפּאָרשט אליין דורכגעמאכט.

אין אזא פאַל קען די געפאַר באשטיין אין דעם, וואָס דער שרייבער וועט ציען פון זיין איינבילדונגסקראַפט אזוי ווי ער איז געוואוינט צו טאָן, וועראנד דאָ וואָלט עס געווען אויסער אָרדנונג, וואָרים דער לעזער וויל גראָד וויסן בלויז דאָס, וואָס איז אבסאָלוט וויכטלאך, אבסאָלוט פריי פון פאַנטאַזיע.

וועל, דער וואָס שרייבט דיזע שורות האָט ניט וויל־נדיג געהאט אין געדאנק דעם דאָזיגן סאָרט פראַגע־צייכן וועו ער האָט זיך געגומען לעזן בלומ׳ס מאַנוסקריפּט. און —

מיר האָבן גלייך דערפילט, אז פון אוא געפאר איז דאָ נישטאָ וואָס צו רעדן. פון די ערשטע שורות אָן האָט געשלאָגן מיטן דופק פון אמת׳דיגקייט, אומ־באַפאַרבטקייט און פולשטענדיגע אויפריכטיגקייט. אזוי איז דאָס געגאנגען פון זייטל צו זייטל ביז צום ענד. מיר האָבן געלעבט מיט בלום׳ען צוואמען אין יעדער שורה זיינער. אונז האָט זיך די גאַנצע צייט געדוכט אבסאָלוט, אז מיר זיינען אין זיין געבורטס־שטעטל אין דער צייט וועז ער האָט איר באַווכט. אַלץ איז געשריבן מיט אזא טיפער ערנסטקייט, מיט אזא הייליגע באגייסטערונג פאר אַלץ וואָס ער האָט דורכגעלעבט אויף זיין וויזיט, וועלכער האָט געדויערט עטלאַכע וואָכן, אז דער געדאנק וועגן צופוצונגען איז גלייך פאַרשוואונדן.

עס איז איבעריג צו דערקלערן וואָס פאר א הימלישע מאָמענטן אן אימיגראַנט לעבט דורך וועז ער קומט באזוכן זיין אלטע היים נאָך אן אָפּוועזנ־הייט פון פילע יאָרן. און יצחק בלום האָט אין אמע־ריקע פאַרבראַכט פינף־און־צוואַנציג יאָר איידער ער האָט די רייזע אונטערנומען.

ווי געזאָגט, זיינען מיר, לעזנדיג, מיטגעגאנגען מיט אים איבער זיין שטעטל, טריט ביי טריט, גע־טיילט מיט אים יעדע מינוט, וואָס ער האָט דורכ־געלעבט אין זיינע באגענעניש מיט זיינע אייגענע און טייערע, ברידער, שוועסטער, שוועגערינס, פלימע־ניקעס, אלטע חדר־חברים, זיינע באַבאַכטונגען, זיינע שפּאציר, און אזוי ווייטער און ווייטער. עס איז א

פייאיג.

— אב. קאהאן.

„פאָרווערטס", יאנואר 16, 1939

# אַ שטעטעלע אין פּוילן

**

איז דאָס חלום? איז דאָס וואָר?
אַוועק שוין פינף און צוואנציג יאָר,
זינט די שיף האָט זיך געריסן,
מיך צום נייעם לאַנד דערפירט.

פאָר איך קריק די זעלבע וויט,—
קריק צו יענער אַלטער זייט..
און ווי אנדערש איצט איך פיל,
נאָכן יאָרן לאַנגן שפּיל...

די באַן טראָגט מיך פון וואַרשע צו דער סטאַנציע טשיזעווע, פון וואנען איך וועל דאַרפן צופאָרן צו מיין שטעטעלע טשעכאַנאָווצע, וואו מיינע ברידער מיט זייערע פאַמיליעס, און מיין שוועסטער, רחל, ריכטן זיך שוין אויף מיר, מחמת איך האָב זיי פון שיף גע־שריבן, און זיי וויסן שוין אויך פון די וואַרשעווער צייטונגען, וועלכע האָבן געמאָלדן וועגן מיין קומען.

זיין איך אין באַן אַנגעצויגענער, אַן אומגע־דולדיגער, און טראַכט וועגן דעם, אַז אין אַ פאָר שעה אַרום וועל איך אָנקומען אין מיין שטעטל, נאָך פינף און צוואַנציג יאָר אָפזיין אין אַמעריקע.

איך קוק ארוים דורכן פענסטער צו די פעלדער און וועלדער, צו די קליינע דאַרפישע פויערשע שטיבע־לאָך, וועלכע שוועבן פאַרבי. ס׳איז אָנהויב יוני, אַלץ גרינט און בליט מיט אָנהויב זומערדיגער יום־טוב׳דיג־קייט... כ׳וואונדער זיך, פאַרוואָס איך פיל ניט קיין פרייד, נאָר בלויז אויפגערודערטקייט פון צוריקגע־קומענע איבערלעבונגען, געפילן און בילדער פון לאַנג פאַרגאַנגענער קינדהייט און יוגנט. הפנים, יענע יאָרן רופן אין מיר ניט ארוים׳ קיין גליקלאַכע דעראינערונ־גען.

כ׳דערזע פויערים און פויערטעס אין אָרימער פויערשער קליידונג שפרייזן באַרוועסע איבערן האַר־טען שטיינערנעם וועג: סמנים פון פוילישן לעבנס־

שטייגער און דלות. עס ווערט מיר אומעטיג און באַנג. עס גיט אויף מיר אַ יאָג מיין אייגן קינדערש אַרעם לעבן, ווען איך האָב אַלם קליינער אינגל אַ באַרוועסער ארומגעלאָפן איבער די שטעטלשע גאַסן, אָפּרייבנדיג די הויט פון די פים אין די שפּיציגע שטיינער...

און אָט פאַלט מיין בליק אויף אַ „וועטראַק" (וויגט־מיל), וואו די גרויסע הילצערנע פליגל, וועלכע ווערן געטריבן פון ווינט, דרייען זיך שווער און אומהיימלאַך, ווי שווערע וואַגט־זייגער־ווייזערם, גלייך ווי זיי וואָלטן אַנגעוויזן אויף דעם גאַנג פונם דאָרטיגן היימישן שווערן לעבן...

— סטאַנציע טשיזעוו! — דערהער איך פלוצלונג דעם פּוילישן קאָנדוקטאָר'ס אויסרוף — און איך דערפיל, ווי אַלץ אין מיר ווערט עפּעס אויפגערירט, צעציטערט פון אויפרעגונג און דערוואַרטונג.

עטלאַכע אַלטע, היימישע בעל־עגלות פון די אַרומיגע שטעטלאך, דערקענענדיג אן „אַמעריקאַנער העכט", גיבן זיך צו מיר אַ לאָז. יעדערער וויל מיך כאַפּן פאַר זיך. איך רוף אויס דעם נאָמען פון מיין שטעטל, און זיי צעלויפן זיך אַלע אַנטוישטע, אַ חוץ אייניר, דער בעל־עגלה פון מיין שטעטל, בלייבט שטיין, פאַרנעמט מיינע פּעקלאַך און פירט מיך צום וואָגן...

ס'איז אָבער ניט קיין וואָגן ווי אַמאָל מיט 25 יאָר

צוריק; ס׳איז אַן „אַמניבום״ (א באַס), טאַקע אן אמת־ער אַמניבוס׳ וואָס „גייט״ אַן פערד און יאָגט זיך אי־בערן שאַסעי גאַרניט קליינשטעטלדיג, איבערשרעקנ־דיג אין וועג די פערד און בהמות, וועלכע די פּויערים האַלטן קוים איין...

אַמאָל פלעגט דער וועג פון דער באַן־סטאַנציע צו מיין שטעטל געדויערן אויף אַ פור א צוויי־דריי שעה. היינט אַבער, זאָגט מען מיר, נעמט עס בלויז א 30־40 מינוטן...

איך קוק פאַרגאַפט ארוים דורך די אַפענע פענס־טער אין דרויסן. עס איז פאַרנאַכט, היימישער פאר־נאַכט אין פעלד, מיט היימישן זון־פאַרגאַנג און מיט היימישער פאַרנאַכטיגער רו. ערשט איצט, די מינוט, דערפיל איך, אַז איך בין אין דער היים, אין דער אַל־טער היים, אין דעם היימישן וואַלד און פעלד, מיט היי־מישע פויגל און היימישע לידער...

כ׳קען ניט אַפריסן מיינע בליקן פון אַלין, וואָס שווינדט פאַרבי פאַר מיינע אויגן: אַלין וויזט מיר אוים אזוי ניי און דאָך אַלט און באקאנט. אזוי וויט און דאָך אזוי נאָענט... וואָס׳ נענטער מיר קומען צום שטאָט, אַלין היימישער און נענטער וערט מיר דער וועג, די וועגעלאַך, די סטעזשקעלאך, די הייזער דאָ און דאָרט...

און וען דער „אַמניבום״ פאָרט מיט אמאָל אריין

אין שטאָט אריין און בלייבט שטיין לעבן מיין ברו־
דער׳ס הויז, כאָפּ איך זיך, אַז מיין פּנים איז פּייכט
פון טרערן, וועלכע איך וויש שנעל אָפּ, גרייט פאר
אַנדערע, נייע...

⁂

ביים הויז וואַרט מען שוין אויף מיר. וועך? ווייס
איך אַליין ניט. איך זע בלויז מענטשן, מענער און
פרויען, שטייען און וואַרטן. מ׳רינגלט מיך ארום פון
אלע זייטן, און אַלעמאָל צעקושט זיך מיט מיר עמיצער,
אָבער ס׳איז מיר ניט קלאָר ווער דער „עמיצער" איז...
איך שטיי ווי פאַרלאָרן און צעטומלט אינם געדרענג
פון אייגענע און פרעמדע סתם נייגעריגע מענטשן...

מען „פירט" מיך ענדלאָך אריין אין הויז. ערשט
איצט דערקאָן איך אַ פּאָר פון די אייגענע פון מיין פּא־
מיליע פון די פּאָטאָגראפיעס, וואָס מען האָט מיר גע־
שיקט: מיין ברודער׳ס צוויי טעכטער, געווען פּיצלאַך
קינדער ביי מיין אַוועקפאָרן, איצט פּארהיראָט און
האָבן שוין אַליין קינדער... מיין שוועגערין, מיין ברו־
דער׳ס פרוי, זייער מוטער, שטייט און קוקט אויף מיר.
דאַכט זיך, אַז ס׳איז זי. געווען אַמאָל א זעלטענע פּאַר־
שוין, איצט — אַ שאָטן...

איך קוק זיך אַרום...

און וועך איז דער, וואָס שטייט הינטער מיר אַזא
פּארעלטערטער, אַזא גרויער, אָבער מיט אַזעלכע לע־

בעדיגע, יונגע אויגן, פון וועלכע עם רינען איצט טרע־
רען? אָ, יאָ, ס׳איז מיין ברודער אַלטער... אַלטער.. אָט
דער, וועמען איך האָב איבערגעלאָזט א יונגנמאַנטשיק,
מיט שוואַרצע האָר און וואָנצעס, מיט יונגע, פעסטע
טריט... אַ „ליטעראַריש באַגאַבטער" נאָך פון דער
צייט, וועלן ער איז מיט עטלאַכע יאָר צוריק פאַר מיין
אַוועקפאָרן צוריקגעקומען פון פּרצ׳עם שטאָט זא־
מאָשטש, וואו ער האָט אָפּגעדינט „סלוזשבע"... ווי
פאַרענדערט ער איז!

און מיין ברודער שלמה...

און אָט איז מיין שוועסטער רחל...

אַלע פאַרעלטערט, פאַרענדערט, אפשר מער פון
אָרימקייט און נויט, ווי פון צייט און יאָרן...

דאָס שטיבעלע אינעווייניג איז קליין און נידעריג.
קוים ווי עס דרייען זיך דאָרט אוים עטלאַכע מענטשן..
ס׳איז שוין אויפגעריימט, באַשאָטן מיט היימישן גלן
זאָמד... די וועלט אָפּגעקאַלכט מיט וויסן קאַלך.. דער
אַלטער וואָנט־זייגער, וואָס העלגט אויף דער וואָנט,
גייט זיך זיין אַלטן שווערן גאַנג, ווי א זקן, וואָס
שלעפּט קוים זיינע פּיס... ניט וויט פונם ציגעלנעם
אויוון, וואָס שטייט אָן אַ זייט, ליגט אַן אויסגעמאַגער־
טע גאלע קאַץ און שפּילט זיך... אַ פּאָר פון די אייגענע
זיינען שטאַרק פאַרנומען מיטן צוגרייטן עסן פאר מיר
— פאַרן גאַסט...

***

אין אַוונט, נאָך וועטשערע, וואָס איז באַשטאַנען פון ערשטן היימיש-געקאָכטן מאָלציים, בעט איך מיינע אייגענע מיך צו נעמען אין גאַס, ווייל איך חלש צו זען די שטאָט... מען טוט מיר צוליב, כאָטש זיי וואָלטן מיך דעם אַוונט בעסער וועלן האָבן אין שטוב מיט זיך אַליין, צווישן אייגענע, ריידן, פאַרברענגען, זיך אוים-דערציילן פון אַלץ וואָס ליגט אויפן האַרצן... זיי האָבן דאָך מיר אזוי פיל יאָרן ניט געזען...

אין גאַס איז פינסטער. קוים-קוים ווי מען זעט ווי צו גיין. כ׳מוז זיך אָנהאַלטן אָן מיינע אייגענע ניט אומצופאַלן. כאָטש ווי מען דערציילט מיר, איז שוין א יאָר זינט מען האָט איינגעריכט „עלעקטרי". אָבער די עלעקטרישע ליכט זיינען אזוי ווייט איינע פון די אַנדערע, און די לעמפלאַך אזוי קליין, אז פאר איינעם וואָס איז צוגעוואוינט צו א סך ליכט, איז זיך שווער צוצוגעוואוינען צו אַזא „עלעקטרי"...

בלויז אין מאַרק, וואו עס איז שוין אויך איינגע-ריכט אַ שמאָל טראָטוּאַרל, איז עטוואָס ליכטיגער, זע איך קוים ארום זיך, אָבער ניט וויטער..

כ׳קען קוים זען אין דער היימישער נאכט-פינס-טערניש, אָבער איך פיל אַז איך בין צווישן אייגענע, מיינע נאָענטע און טייערסטע, וועלכע האָבן מיר אוים-געפעלט אַלע יאָרן, וואָס איך בין געווען וויט פון זיי.

און וואָס מער איך גיב אַ טראָט מיט אָט די אָרימע מענטשן, וועלכע גייען ביי מיין זייט, און וועלכע איך האָב די גאַנצע צייט פון מיין זיין אין אמעריקע גע־שטיצט, אַלץ מער פיל איך די נאָענטקייט, די צוגע־בונדנקייט צו זיי און פון זיי צו מיר... כ׳פיל עס אין זייער האַנט־דרוק, אין זייערע שטילע טריט, אין זייער נאָענטן טוליען זיך צו מיר...

מיר גייען לאנגזאם, וויל ניט דאָס גיין איז מיין ציל, נאָר דאָס קוקן, דאָס באַטראַכטן, דאָס וועלן אריינ־זויגן אין זיך די היימישע לופט, די היימישע אטמאָס־פערע, דעם היימישן לעבן... איך ברען פון ניגערעריקייט צו וויסן, וויַ אַלץ זעט אוים; וועל איך איצט, אין פינף און צוואַנציג יאָר אַרום, געפינען עפעס נייעס, אָדער איז אַלץ פאַרבליבן ווי געווען?...

ניין, טראַכט זיך מיר, אַלץ ווי געווען קאָן דאָ ניט זיין, וויניגסטנס אויבנאויף. האָבן דאָך אין מלחמה־צייט די רוסישע, פאָרן צוריקציען זיך, אונטערגע־צונדן א סך פלעצער, און כמעט דאָס גאַנצע שטעטל איז אוועק אין פלאָמען. אָבער אין וואָס די נייקייט באַשטייט, קאָן איך אין דער פינסטער ניט זען...

אוידער איך קוק זיך אַרום, נעמען מיינע אויגענע איילן צוריק א היים צו גיין.

— וואָס איז דאָס געאויל? — פרעג איך ביי זיי.

— וויל עס איז שוין האַלב צוועלף — ענטפערט

מיין ברודער — און פונקט צוועלף ווערט די עלעקטריק מיט איין מאָל אויסגעלאָשן איבערן גאנצן שטעטל, און ס'ווערט פינסטער ווי מיט פינף און צוואַנציג יאָר צוריק..

— פאַרוואָס עפּעס מיט איין מאָל? — קאָן איך ניט פאַרשטיין. — פאַרוואָס ניט ביי יעדן באַזונדער? — פרעג איך מיין ברודער.

— ווייל די שטאָט איז אָרעם און פארמאָגט ניט אויינצוריכטן די מאַשינערי, וואָס מען דארף האָבן פאר דעם.

און איידער איך האָב צייט געהאט עפּעס צו פרעגן, איז טאַקע די „עלעקטריק" מיט איינמאָל אויסגעלאָשן געוואָרן און מיר זיינען געבליבן שטיין אין דער פינסטער.

— שוין צוועלף אזייגער? — פרעג איך.

— א פערטל צו צוועלף — ענטפערט מיין ברודער. — די פינסטערקייט איז בלויז פאַר א מינוט, א סיגנאַל, אַז די וואָס געפינען זיך אויף די גאַסן, זאָלן גיין וואָס גיכער אהיים, ווייל באַלד וועט טאַקע ווערן פינסטער אויף אַן אמת'ן.

מיר איילן זיך צו קומען וואָס גיכער אין הויז. עס הייסט, זיי איילן זיך צוליב מיר, ווייל זיי ווילן ניט, אז איך זאָל זיך דארפן שלעפן אין דער פינסטערניש אהיים. זיי אליין זיינען שוין צו דעם צוגעוואוינט,

אָבער איך? אַן אמעריקאנער? אזוי לאַנג פון דער היים, ניט פאר מיינע אמעריקאנער אייִדעלע שיך.

אַראָפּ פון דעם שמאָלן מארק־טראָטוּאַרל, טרעטן מיר שנעל איבער די ברוקירטע שפּיציגע שטיינער. די עלעקטריק ווערט וויניגער, און דער גאַנג שווערער... מיינע אייגענע פירן מיך אונטער די הענט צו פארהיטן מיך פון אומפאַלן.

ווען מיר זיינען אריין אין הויז, האָב איך נאָך פּאַספּייעט זיך אויסצוטאָן פאר דער שוואכער עלעקטרישער באלייכטונג און זיך לייגן אין בעט אריין, וואָס דאָס יונגע פּאָר פּאָלק, מיין ברודער׳ס טאָכטער און אייִדעם, האָבן מיך אָפּגעטראָטן כ׳זאָל זיך אויסרוען פון דער רייזע.

פונקט צוועלף איז די עלעקטריק אויסגעלאָשן גע־ווארן.

***

איך בין געלעגן אין בעט, אָבער אַנטשלאָפן ווערן האָב איך ניט געקענט. ס׳האָט מיך גישטערט אי די היץ פון די היימישע בעטגעוואנט מיט וואָס מען דעקט זיך צו סיי זומער, סיי ווינטער, אי די פארשטיקטקייט פון די פאַרמאַכטע פענסטער און לאָדנס, וואָס מען האָט מורא ביינאַכט צו לאָזן אָפן, מען זאָל, חלילה, ניט ארויס׳גנב׳ענען דעם דלות...

די איבערלעבונג פון די ערשטע עטלאכע שעה פון

זיין צוריק אין מיין אלטער היים, האָט מיך אין גאנצן צערודערט. איך בין געלעגן אַ וואכנדיגער און ניט געקאָנט גלויבן, אַז איך געפין זיך טאַקע אין דער היים, אַז איך ליג אין א היימישער בעט טאַקע ביי מיין ברודער אין הויז... וועז איך וואָלט מיט מיינע אייגענע פינגער ניט אָנגעטאפט יעדער מינוט די היימישע ווארימע בעטגעווענט איבער מיר, וואָלט איך געמיינט אז עס איז א חלום...

„ווי איז דאָס מעגלאך? ווי קום איך גאָר פלוצלונג אַהער? וואו איז אהינגעקומען דער שטח פון די ארי־בער דריי טויזנט מיל ים און יבשה, מיינע קנאַפּע דריי צענדליג יאָר איינגעוואָרצלטקייט אין ניו־יאָרק, וואו איך האָב געלעבט באַלד צוויי מאָל אזוי לאנג ווי איך האָב געלעבט דאָ, אין מיין געבורטס שטאָט? פארוואָס איז פון מיר אַלץ אנטרונען? פארוואָס איז מיין געדאנק מער ניט באהעפט מיט אַט יענעם ווייטן לאנד, מיט יענער ווייטער שטאָט ניו־יאָרק, וואו ס׳איז ביינאכט ליכטיג ווי בייטאָג, וואו מען דארף זיך ניט היטן פאר דער פינסטערניש, וואו ס׳געפינט זיך מיין וואוינונג, וואו היים און קאלט וואסער לויפט פון וואַנט?.. וואו זיינען די מענטשן, די געזעלשאפטן, מיט וועלכע מיר איז אויסגעקומען צו לעבן און צו קומען אין בארירונג אַלע טאָג? וואו איז דאָס אַלץ פון מיר פארשוואונדן, אַט אין דער פינסטערער, שטילער נאכט־שעה אין

דער אַלטער היים, ליגנדיג איינגענורעט אין א זומער-נאַכט אין בעט אין א וואַרימער איבערבעט, מיט פאר-מאַכטע טיר און פענסטער?...

און אין געדאַנק הער איך ניט אויף צו זוכן דעם שטח.. איך וויל פאַר זיך אַליין קלאָר מאַכן, וואַם עס איז פלוצלונג געשען אין מיין גאַנצן לעבן, דענקען און פילן? פון וואַנען האָט זיך געגומען אַט די פאַרוואַנד-לונג אין מיין גאַנצן פסיכישן וועזן...

איך נעם טראכטן, צי האָב איך טאַקע דורכגע-שניטען אויף א שיף דעם גרויסן אַטלאַנטישן ים, אַדער איך בין דאָ וויי דורך א נס פון הימל אַראָפגעפאַלן... עס קומען מיר ארויף אויפן זינען אַלע אויסצלהייטן פון מיין רייזע; די מענטשן מיט וועלכע איך האָב זיך אויפן שיף באקאנט, דאָס אַפשטיין שעה'ן אויפן דעק אוּן קוקן אין דער אומענדלאכער ים-וויטקייט... כ'דערפיל, דאַכט זיך, דעם איבלדיגן טעם פון דער ים-קראנקהייט..

בין איך דאָך, היסט עס, יאָ געפאָרן מיט א שיף אוּן דורכגעמאכט אַלע אנגענעמלאכקייטן אוּן אומאנ-גענעמלאכקייטן פון א רייזע... געפאָרן אפילו אויף די היימישע באַנען, וואו צוויי מענטשן קאָנען זיך אין צווישן גאנג ניט אויסדרייען... דורכגעמאכט די גרע-ניץ רעוויזיעס, וואו איך האָב בסדר געהאלטן אין שלעפן מיין רויטן אמעריקאנער פאספּאָרט פון קעשע-נע, וואָס איז מיר ביי די גרענין-באַאמטע פון פארשיי-

דענע לענדער בייגעשטאַנען ווי אַ קמיע... און — — —

מיין טראַכטן האָט איבערגעריסן אַ שטיל און ווייענדיג געזאַנג הינטערן פענסטער, וואָס האָט אין דער שטילער פינסטערער נאַכט אָפגעקלונגען אזוי אינזאַם און טרויעריג...

מיט אַ פּאַרכאַפּטן אָטעם בין איך געלעגן און זיך צוגעהערט צום געזאַנג, וואָס האָט מיך אי געשראָקן, אי געצויגן צום גאַם ארוים...

אין דער שטיל האָב איך עפּעס אויף זיך ארויפּ-געכאפט, און אין דער פינסטער געגומען זיך ארומ-דרייען זוכנדיג א פענסטער...

מיין ברודער׳ס טאַכטער האָט פון צוויטן צימער דערהערט, ווי אימיצער דרייט זיך ארום אין הויז...

— ווער איז דאָרט? — האָט זי פאַרשלאָפן גע-פרעגט

— דאָס בין איך, איטשע, יצחק... — האָב איך שטיל געענטפערט ניט אויפצוועקן קיינעם.

— וואָס-זשע, איר קאָנט ניט שלאָפן? — האָט זי פאַרוואַרגט ארויסגערעדט.

— אַ, כ׳בין געשלאָפן גאַנץ געשמאַק... נאָר אימי-צער זינגט הינטערן פענסטער האָט עס מיך אויפגע-וועקט...

— אַ, דאָס איז בערל דער משוגע׳נער! — האָט זי שלעפּערדיג ארויסגערעדט און איז הפּנים גלייך איין-געשלאָפן, וואָרים מער האָט זי ניט געהערט.

איך האָב פאַרשטאַנען, אז אין דער היים איז מען שוין הפּנים צו דעם צוגעוואוינט און מען מאַכט דער־פון קיין וועזן ניט...

כ׳האָב קוים אין דער פינסטער געפונען מיין בעט, וואו איך האָב זיך צוריקגעלייגט און ערשט איינגע־שלאָפן, וועז עס האָט שוין געזומען טאָגן... — — —

עס איז שוין געווען האַלבער טאָג, וועז איך האָב זיך אויפגעכאַפּט. מיינע אויגן האָבן זיך באגעגנט מיט די ליכטיגע שטראַלן פון דער הויפּישער יוני־זון.

אין שטוב איז געווען שטיל, מחמת מיינע אייגענע זיינען אַלע אוועק פון שטוב כדי ניט צו שטערן מיין רו.. ס׳איז געווען אַ ליבע שטילקייט, וואָס קומט פונם געפיל וואָס זאָגט אזוי ווי אונטער: כאָטש קיינער איז ניטאָ, איז מען ניט עלנט, אַז אויף יענער זייט וואַנט גייען ארום ליבע און נאָנטע מענטשן מיט שטילע טריט און וואַרטן אויף דיין אויפשטיין..

איך בין שנעל ארונטער פון בעט און זיך געזומען אָנטאָן.. וועז עס איז געקומען צום וואַשן און רא־זירען זיך, האָב איך זיך אָנגעשטויסן אַן די ערשטע שווערigקייטן, שווערigקייטן פון דעם ניט באַקוועמען, קלוינשטעטלדיגן לעבן...

מיינע אייגענע, ווי זיי וואַלטן דערפילט, אז איך בין שוין אויפגעשטאַנען, זיינען אַלע אריינגעקומען, אין באַמערקנדיג ווי איך דרייי זיך ארום א פארלאָרענער,

האָבן זיי מיך מיט איבערגעבענער גוטסקייט געפרעגט, וואָס זיי קאָנען טאָן צו מאַכן מיך באַקוועמער... איך האָב זיי געבעטן אָנצואווארימען א ביסל וואַסער... איך האָב ארויסגענומען מיינע אמעריקאנער ראַזיר־געצייג, צעלייגט אויפן טיש, „אויפגעשטעלט" מיין שפּיגעלע און זיך מיט מאַטערניש ווי עס איז אָפּגע־ראַזירט...

ס׳איז געווען פרייטאָג. און צוליב מיין פּאַרשלאָפן ביזן שפּעטן טאָג, האָט מען זיך אביסל פּאַרשפּעטיגט מיטן צוגרייטן אויף שבת... איך האָב זיך געאיילט אַוועקצוגיין פון הויז צו געבן מיינע אייגענע א גע־לעגנהייט צו מאַכן שבת...

אימיצער פון מיינע אייגענע האָט געוואָלט מיט מיר מיטגיין, אָבער איך האָב דורכאוים פּאַרלאַנגט צו גיין אַליין, ארומשפּאַצירן אליין איבער די גאַסן און געסלאַך, וואו מיינע קינדערשע טריט האָבן געטראָטן מיט א פּערטל יאָרהונדערט צוריק... אריינזאַפּן אין זיך די פּרייד און דעם טרויער פון אַלטע דעראינערונגען און נייע איבערלעבונגען...

מיינע אייגענע האָבן מיר נאָכגעקוקט מיט ליב־שאַפט און געטריישאַפט:

— דו זאָלסט נאָר ניט פּאַרבלאָנדזשען!

לאַנגזאַם, ניט געאיילט, האָב איך שפּאַצירט דורכן שול־הויף, וואָס האָט זיך געפונען ניט וויט פון מיין

ברודער׳ס שטוב. געציילט די שטיינדלאך, באַטאַפּט און געגלעט מיט די זוילן פון מיינע אמעריקאנער שיך, ווי איך וואַלט זיך מיט יעדן שטיינדל באגריסט... אַ פּאָר מאָל זיך אפילו אַנגעבויגן און מיט דער האַנט זיי באַרירט, ווי איך וואַלט זיך געוואַלט איבערצייגן צי זיי זיינען נאָך די זעלבע איבער וועלכע מיינע קינדערשע יונגע טריט האָבן אַמאָל געטראַטן, אַדער באגרים איך גאָר אַנדערע, שוין פּאַר מיר פּרעמדע שטיינדלאך..

דער גאַנצער שול-הויף האָט איצט אויסגעזען אין מיינע אויגן אזוי קליין און פּאראָרימט, ווי עס וואָלט דורך דער צייט וואָס איך בין ניט געווען, געוואָרן אײַנגעצויגן, איינגעשרומפּן פון יאָרן. מיינע בליקן האָבן געזוכט די הויכע, וויסע שול, וואָס איז אין מיינע קינדער-יאָרן געווען דער „שפּיגל פון שטאָט"...

די שול. אויף אזוי פיל ווי איך האָב געקאָנט געדענקען, איז באמת געווען אַ וואונדערלאך שיינע סיי פון דרויסן, סיי פון אינווייניג; פּראַכטפּול הויכע, דיקע וויסע וועגנט, מיט האלב רונדע „געזימסן", האָבן ארויסגעשפּיצט הויך איבערן שטאָט, און וויט הינטערן שטאָט...

אינווייניג א זעלטן שיינער מיט גאָלד-באַפּוצטער ארון קודש, מיט אויסגעשניצטע באַגילדטע „לייבן", „הירשן", „לעמפּערטן", „טיגערן", וואָס האָבן מיך אין מיין קינדהייט אי געשראָקן, אי געצויגן...

די שול, דאָס איז געווען דער שבת און יום־טוב פון שטאָט... בלויז שבתים און יום טובים פלעגט מען דאָרטן דאַוונען... ווען דער ריזיגער בליין־לאָמפּ וואָס איז געהאנגען הויך אין מיטן שול, פלעגט אָנגעצונדן ווערן מיט אַלע אנדערע לאָמפּן און ליכט, האָט עס פארשוינט די ארומיגע גאַסן...

אמייסטן האָט זיך די שוינקייט און ליכטיגקייט אָנגעזוען אין דער נאַכט פון כל נדרי, ווען א חוין דעם גרויסן הענגענדיגן בליין־לאָמפּ און אלע אנדערע לאָמפּן, זיינען נאָך אָנגעצונדן געווארן צענדליגע גרויסע וועק־סענע ליכט, און אַלע ליכטער צוזאַמען האָבן זיך אוים־געמישט אין איין גרויסער ליכטיגקייט, וואָס האָט בא־לויכטן די פּנימ'ער פון די מתפּללים, וועלכע האָבן פון אונטער די וויסע טלתים ארויסגעקוקט בלאַס און צע־שראָקן פּארן יום הדין...

און ווען דוד דער חזן, וואָס איז געשטאנען מיט זיין הויכער, בריטער, מאַסיווער פיגור אנטקעגן דעם אָפּענעם ארון קודש, האָט מיט זיין לייבן־שטימע ארויסגעברומט: „כל נדרי!" האָבן אַזש די וועגט אָ ציטער געטאָן... א היליגע מורא איז אלעמען באפאלן און דער עולם האָט זיך מיטאמאָל צעשאָקלט, ווי בוי־מער אין וואלד ביים אָנפלי פון א שטורם.

צו כל נדרי פלעגן קומען אין שול אפילו קריסטן, די פני פון שטאָט, מיט די שטאָטישע באַאַמטע בראש...

זיי פלעגן שטיין דעם גאנצן אוונט און מיט גרויס דרך ארץ זיך צוהערן און צוקוקן צו אלין וואס קומט פאר... אזא כל נדרי אפריכטן האט מען מאקע נאר געקענט זען און פילן אין דער גרויסער שול... — — — — —

איצט איז פון דער שול פארבליבן א זכר: צע־בראכענע, פארשווארצע, צעשאסענע שטיקער וואנט... די רוסישע סאלדאטן וואס האבן פארן אנטלויפן פו דיוטשן אין דער וועלט־מלחמה אונטערגעצונד שטאל, האבן אויך די שול ניט געשאנעוועט

באמערקנדיג ווי ביי דער דעכטער זייט פ שטארצט ווי א בלינד אויג ארוים א שטוק צעברא פענסטער, האב איך אזש א שוידער געטאן, — צ דאס פענסטער איז דאך געווען פארבונדן מיט די קינ דער־יארן. דארט אויף יענער זייט פענסטער איז דא גאוואן דער חדר, וואו ארימע קינדער, און איך צוויש זיי, האבן געלערנט אין תלמוד תורה אונטער דער אויפ זיכט פון שטרענגע מלמדים און משגיחים... אט דור דעם פענסטער פלעג איך ארויסקוקן פארבענקט צו דע גאס ארוים, וואן עס פלעגט מיר שווער ווערן איבער צוטראגן די ענגע, פארשטיקטע חדר־לופט. דאס שטענ־דיגע אבצן און קרעכצן פון מיין קראנקן ליוו מלמד אליהו ד , וואס פלעגט זיך ביי צע הוסטן מיר גלי ין פנים אריין... אין ען דע סט פלעגט זי י י ל יי ־

זיך א וואַרף טאָן אויף די תלמידים, און מיט זיין לאנ־
גער דאַרער האַנט, דערלאַנגען רעכטס און
לינקס, וואו ער האָט נאָר געקענט דערגרייכן...

אָט דאָרט אויף יענער זייט פענסטער האָב איך
זיך אָנגעהויבן צו לערנען שרייבן אידיש ביי שלום דעם
לערער, וואָס איז געווען אָנגעשטעלט פון תלמוד תורה
צו לערנען אַלע אין דער פרי איין שעה מיט די צוויי־
דריי הונדערט תלמוד־תורה־קינדער, וואָס פלעגן זיך
צונויפקומען פון אלע שטיבלאך (קלאַסן) און ווער
ס׳האָט געהאט כח האָט זיך דערשלאָגן צום לערער, ער
זאָל אים אָנשרייבן א „שורה״ און דערנאָך זי נאָכ־
געשריבן פון אויבן ביז אראָפ...

אזוי ווייט ווי מיין זכרון טראָגט מיך, האָב איך
דורך דער גאַנצער צייט וואָס איך האָב געלערנט אין
תלמוד תורה, זיך בלויז אַ צוויי־דריי מאָל געקענט
דערשלאָגן צום לערער ער זאָל מיר אָנשרייבן א
„שורה״. מער האָב איך אים ניט באדארפט, דאָס אי־
בעריגע האָב איך זיך שוין דערלערנט פון זיך אליין...—
אויף יענער זייט פענסטער...

איך בין געווען אזוי פאַרנומען מיטן באַטראַכטן
די צעשטערטע שול, אז איך האָב זיך צוערשט אפילו
ניט אומגעקוקט אויף די צוויי בתי־מדרשים, וואָס גע־
פינען זיך אין שכנות מיט דער שול... פון ביידע בתי
מדרשים איז בלויז איינער, וואָס מען האָט פאר מיין

אַוועקפאָרן געדופן: „דער נייער בית המדרש", גע־בליבען גאנץ... דער „אלטער בית המדרש" איז אויך געווען האַלב פאַרברענט, אָבער מען האָט אים ווי עס איז צוריק אויפגעבויט און אידן דאַוונען אין אים...

ס׳האָט מיך אַ צי געטאָן צום „נייעם" בית המדרש, וואָס איז שוין איצט געווען גאַנץ אַלט... דער „נייער בית המדרש" האָט אינגלווייז שטענדיג געריסן מיין פאַנטאזיע, וויל דאָרט האָט אין די פאַרנאַכטן, צווישן מנחה־מעריב, גע׳דרשנ׳ט „משה דער מגיד", וועלכער איז געווען א מאַדים אויף צו דערציילן שיינע מעשיות און משלים, וואָס איך האָב שטאַרק ליב געהאט צו הערן...

איך בין אריינגעגאנגען...

עס האָט אויף מיר אַ שלאָג געטאָן מיט אַלמן, טובלען ריח פון חלב און אַלטע ספרים... ס׳איז געווען שטיל, קיינער איז אין בית־המדרש ניט געווען. כ׳האָב דערפילט, ווי עפּעס אַן אומרואיגער געהיימניספולער ציטער נעמט מיך ארום... איך בין א וויילע שטיין גע־בליבען בײַם טיר, ווי איך וואָלט מורא האָבן וויטער צו גיין..

בײַסלאכווייז בין איך געקומען צו זיך און לאַנג־זאַם, מיט ניט זיכערע טריט, געגומען גיין וויטער, ביז איך האָב זיך אַפּגעשטעלט בײַם קאַבל־אויוון, וואָס איז געשטאַנען ניט וויט פון דער טיר. דער אויוון, וואָס

איז אַמאָל געווען שניי־זויים, איז איצט געווען שוואַרצן און פֿאַרברודיגט, ווי אַ קינד, וואָס מען האָט עס שוין לאַנג ניט ארומגעוואַשן...

הינטערן אויוון איז געשטאַנען אַן אַלטע, ברייטע באַנק, די זעלבע באַנק, וואָס מיט פינף־און־צוואַנציג יאָר צורויק. דאָס איז געווען די „זיפּין־באַנק", וואו דער גאַנצער אַרומעדיקער עולם, בעלי־מלאכות, בעלי־עגלות און אַנדערע פונם „נידעריגן שטאַנד", פלעגן אין די לאַנגע ווינטער־אָוונטן זיצן און איינע פֿאַר די אַנדערע אויסריידן די הערצער, זיך באַקלאָגן אויפן שווערן לעבן, און — זיפּצן...

דורך די נעכט פלעגן די באַנק פֿארנעמען און מאַכן פֿאַר זייער מקום מנוחה די וועלכע מען האָט מיט חוזק געדרופן די „נאַכט בעלי־הבתים"... דאָס זיינען געווען אַלערלייַ לוידיג־גייער, שנאַרער, „קראַמפּעס" און פֿאַרבלאַנדזשעטע פון אַנדערע שטעט...

איך בין געשטאַנען און געקוקט אויף דער באַנק, זי באַטראַכט פון אַלע זייטן.. יאָ, ס׳איז דיזעלבע אלטע, געטרייע באַנק אויף וועלכער צענדליגע,אפשר הונדערטער פון די אַרימסטע און נידעריגסטע פון פֿאַלק געפינען שוין צענדליגע יאָרן רו. און זי, די באַנק, וואָס איז שוין איצט אַ זקנה, קוים וואָס זי האַלט זיך, נעמט נאָך אַלין אויף אלע, וואָס נויטיגן זיך אין איר, אויף איר אַלטן רוקן וואָס ברעכט זיך שוין אין דרייען,

און טראָגט זיי און פארוויגט זיי ווי אַן אַלטע געטרייע באָבע אירע אייניקלאך...

„וויפיל ווייַ, וויפיל טרערן, וויפיל זיפצן האָט שוין אָט די אַלטע באָנק אין זיך אריינגעזאפט—האָב איך מיט וויטאָג געטראַכט — און וואָס וועט איר סוף זיין? וועַן זי וועט אינגאנצן צוזאמענברעכן, וועט מען איר פאַרבערגען אין בית־המדרש אויוון, אָט טאַקע אין דעמזעלבן אויוון לעבן וועלכן זי שטייט שוין אזוי פיל יאָרן, און עס וועט פון איר ניט בלייבן קיין זכר... ווי טאָר מען עס גאָר טאָן אזא זאַך? אזא באנק וואָלט מען דאָך גאָר געדאַרפט האַלטן אין א מוזיאום אַלס סימבאָל פון מענטשלאכן עלנט און לייַדן...“

— — — — — — — — — — — — — —

איך גיי וויטער און באַטראַכט יעדן שטענדער, יעדע באָנק, יעדן טיש. אלע דיזעלבע ווי איך האָב איבערגעלאָזן: אַלט, צעגריבלט, צעקראַצט, פאר׳חלב׳ט, פאַרשוואַרצט, אָבער דיזעלבע... קיין זאך איז ניט גע־ביטען געווָאָרן, אפילו די ספרים אין די ספרים־שראַנקן ביי די ברודיגע וועגט, זיינען דיזעלבע. צעריסן, צע־פאַלצן, פאַרלאָטעט, אָבער דיזעלבע, ווי די שטאָט וואָלט די גאַנצע צייט ניט בכח געווען צו פארביטן אַלץ אויף ניי, אַדער מען האָט סתם נישט געוואָלט אומבייטן דאָס אויסזען פון קיין שום זאַך אין בית־המדרש, ווי עס וויל ניט א מענטש אומבייטן דאָס

פּנים אויף אן אנדערם, אַ פּרעמדם, כּאַטש עס׳ ווערט מיט דער צייט אַלט און צעקנייטשט...

און אַט פּאַלן מיינע בליקן פּלוצלונג אויפן גרויסן, לאַנגן טיש אין בית־המדרש ווינקל, ארום וועלכן עס שטייען ארומגעשטעלט לאַנגע, שמאַלע בענק. ווי א צוגעשמידטער שטיי איך און באַטראַכט דעם טיש, דעם שטח ארום אים, די בענק, און קאָן די אויגן פון דעם ניט אָפּרייסן. עפּעס דאַכט מיר, אז אַט דאָס ווינקל איז מיר א סך היימישער, נעענטער ווי אַלע אַנדערע זאַכן אין בית־המדרש... עפּעס דערקאָן איך דאַרט דאָס, וואָס האַט א שייכות מיט מיין קינדהייט, מיט מיינע קינדערשע יאָרן, מיט מיין קינדערש לעבן.

איך פּיל ווי איך ווער אינגאנצן אויס׳ מענטש, אויס גרויסער דערוואַקסענער מענטש... דער שטח פון יאָרן צעפּאַלט, כ׳ווער אַ קליינער אינגל, אַן אָרימער אינגל, פון אַרימע טאַטע־מאַמע, וואָס האַט ניט קיין אנדערע פּאַרגעניגנס ווי זיך צו שפּילן מיט אנדערע אָרימע אינגלאך, אַט דאָ אין בית־המדרש, אין קנעפּלאַך. און דאָס באַליבסטע ווינקל אונזערם איז טאקע דאָ ביים טיש.. דאָ, ביי דעם טיש צעשפּרייטן מיר זיך מיט אונ־זערע קנעפּלאך פון אלערליי קאָליר, גרויסע און קליי־נע, און ציען נומערן און צעטיילן זיך מיט אונזערע גע־ווינסן.

אַט דאָ אויפן טיש דערקאָן איך נאָך די שפּאַלטן

און אותיות, וואָס מיר פלעגן שטילערהייט, דער שמש זאָל ניט זען, אויסקריצן מיט אונזערע קליינע מעסערלאָך, יעדערער דעם ערשטן אות פון זיין ערשטן נאָמען... עס איז איצט שווער צו דערקענען די אותיות, זיי זיינען טיף אײַנגעגראָבן, אָפּגעריבן ווי אויף אַלטע מצבות... אָבער זיי זיינען דאָ... אינגאַנצן האָט זיי די צייט ניט געקאָנט אָפּמעקן... — — — — — — —

מיינע געדאַנקען זיינען מיט אמאָל איבערגעריסן געוואָרן פון א גמרא-נגון, וואָס האָט זיך צעקלונגען מיט אַ יונג, צאַרט קול׳כל איבערן בית-המדרש...

איך האָב זיך א כאַפּ געטאָן ווי פון א חלום... כ׳האָב באַמערקט ווי אַ בית-מדרש אינגל, ניט באַמערקנדיג מיך, האָט זיך צעשאָקלט און צעזונגען ערגעץ אין א ווינקל פון בית-המדרש ביי א שטענדער אי-בער אַ גרויסער גמרא... און ניט-וועלנדיג אים שטערן, האָב איך זיך אַרויסגעדרוקט שטילערהייט פונם בית-המדרש אויף דער גאַס אַרויס...

***

פאַרנעמענדיג זיך צום מאַרק, איז מיר אויסגעקומען פאַרביצוגיין דורך זייער א שמאָל און קורץ „בלינד געסל", פון ביידע זייטן וועגט אַן פענסטער, מיט דיקע ברוק-שטיינער, וועלכע האָבן זיך שפּיציג אַרויסגעהויבן און געשטערט די טריט... איך בין דאָס געסל דורכגעגאַנגען עטלאכע מאָל הין און צוריק, עס

באַטראַכט פון אַלע זייטן, ווי איך וואַלט אין דעם דער־זען וועך וויסט וואָס פאַר אַ גרויס וואונדער... דער „וואונדער" איז באשטאנען אין דעם, וואָס איך פלעג אַלס קליינער אינגל דורך אַט דעם „בלינדן געסל" דורכ־שלייכן עטלאכע מאָל אַ טאָג. מ׳האָט דורכן געסל גע־מוזט גיין אויפן וועג צום מאַרק און עס האָט זיך דער־פאַר ביי מיר איינגעקריצט טיף אין זכרון, ווי איינע פון די היימישע געגנשטאנדן, וואָס איז פארבונדן מיטן אַל־געמיינעם בילד פונם שטעטל...

וועו איך בין ענדלאך ארויס צום מאַרק, בין איך אַ וויל שטיין געבליבן מיט בריט צעעפנטע אויגן. די גאַנצע פאַנאַראַמע פון מיין קינדער־לעבן, פון מיינע אינגלשע יאָרן האָט זיך אַ וויקל געטאָן פאר מיינע אוי־גען...

דער מאַרק, כאָטש דיזעלבע גרויס, דיזעלבע לענג און בריט, די זעלבע פירעקעדיגקייט, האָט מיר ביים ערשטן בליק אויסגעזען א סך קלענער ווי אמאָל מיט פינף און צוואנציג יאָר צוריק... אַבער אין תוך איז ער געווען דער זעלבער, כאָטש דאָ און דאָרט א ביסל געענ־דערט, איבערגעבויט, איבערגעמאכט נאָך דער שרפה...

צום אלעם ערשט האָט זיך מיר א וואָרף געטאָן אין די אויגן די שערענגע בודקעס אין מיטן מארק... די בוד־קעס, דאָס זיינען געווען און פארבליבן דעם „אַרימאנ׳ס קרעמלאך", וואו די פרויען פון אַרימעליט און פאר־

אַרימטע דאָרפס־פויערים קאָנען קריגן אַלין פאר א סך ביליגער ווי אין די מאַרק־קראָמען... די בודקעס, כאָטש נייע, האָבן אויסגעוויזן שוין געגוג אַלט און פארשמאָל־צען, ווי די פאַרקויפערקעס אין די בודקעס...

פון די בודקע בעל־הבית׳טעס האָט מיר נאָר איינע אויסגעוויזן אביסל באקאנט... אָבער איך האָב א טעות געהאט. דאָס איז געווען א טאָכטער פון יענער וואָס איך האָב געדענקט...

יענע, שרה גיטל, איז אין מיינע קינדער־יאָרן געווען אן אינסטיטוציע אויפן מארק... איר בודקע איז געווען די אייניגיגע וואָס איז געשטאנען מיטן פנים צום „בלינדן געסל", אַזוי אַז ווען מען האָט נאָר אריבערגעשפאַנט דאָס געסל צום מארק, האָט מען איר גלייך דערזען. אַלע אַנדערע בודקעס זיינען געשטאנען מיט זייערע „פנימ׳ער" צו דער בריק, אירע — צו דער לענג...

שרה גיטל איז געווען א בריטע, רונדע אידענע, מיט א פארזאָרגט צעקנייטשט פנים. אפילו אום זומער האָט זי אויף זיך געטראָגן א סך קאַפטאַנעס מיט א דיקע פאטשיילע ארום איר קאָפּ. ווינטער האָט מען קוים ארויסגעזען איר פנים.

דער „פייער־טאָפּ", אויף וועלכן זי פלעגט זיך ווינטער וואַרימען, האָט געהאט אַ נאַמען איבערן גאַנצן מארק. דאָס איז געווען א גרויסער, רונדער ערדענער טאָפּ, אין וועלכן עס האָבן שטענדיג פלאַם־פייערדיג גע־

גליט קוילן. עס איז נאָר געווען אַ וואונדער, וואָס אירע קלײדער האָבן זיך אויף איר נישט אָנגעכאפט. שרה־גיטל פלעגט אָפט לייגן איר באַרימטן פייער־טאָפּ צו אירע שכנות „בודקע זיצער" צו דערוואַרימען זייערע פאַרפרוירענע אברים, פאַרוואָס די שכנים האָבן זי גאָר־ניט געקענט אָפּדאַנקען...

פון שרה־גיטל׳ס הענט און קלײדער האָבן זיך שטענדיג געשפירט דער ריח פון הערינג, וואָס זי פלעגט פארקויפן. אָרימע קינדער פלעגט זי פארקויפן שטיקלאכווייז, פאַר אַ גראָשן אָדער צווויי, און נאָך צו־לייגן אַ שטיקל „רעגן", אָדער „מילך" פאר א צולאָג. (אָ, וויפיל שטיקלאך הערינג איך האָב ביי איר גע־קויפט).

שרה גיטל האָט געוואוסט פון אַלע „שוועכע הער־צער" ביי אירע ווייבערישע קונים. זיי האָבן פאר איר אויסגערעדט דאָס האַרץ, איר אויסדערציילט פון אלע זייערע צרות און וויטאָגן פון אייגענע אזוי גוט ווי פון פרעמדע, און אַז ס׳האָט איינער אויסגעפעלט געלט אויף ברויט אָדער א הערינג, האָט זי געבאָרגט...

איצט האָט שרה גיטל׳ס פלאַין פארנומען איר טאָכטער חיה ביילע. כאָטש אין אויסזען ענלאך צו דער מוטער, אָבער פאָרט ניט איר מאמע, שרה גיטל, די „אינסטיטוציע" פונם מאַרק.. — — — — — — — —

לאַנגזאָם, ווי איך וואָלט ניט געווען זיכער מיט מיינע אייגענע טריט, האָב איך זיך געלאָזט גיין וויי־

טער.. דורכגעשפּאצירט די גאַנצע לענג און בריים פון מאַרק, באַטראַכט די הייזער, וואָס פילע פון זיי זיינען געווען נאָך ניט פאַרענדיגט. אריינגעקוקט אין די ליי־דיגע קראָמען, זיך אָפּגעשטעלט ביים ברונים אין מיטן מאַרק, וואָס האָט פארנומען דאָס אָרט פונם אמאַליגן אָלטן „פלומפּ", וואָס ווען מען פלעגט וועלן ארוים־ברענגען וואַסער, פלעגט מען דארפן פאָמפּען מיט אזא אייזערנער „האַנט" און ס׳וואַסער פלעגט זיך ארויסגיסן פונם פּלאָמפּם „מויל" אין עמער אריין. איצט דארף מען דעם עמער „אראָפּדרייען" אויף א קייט און ווען ס׳שעפּט זיך אַן צוריק, ארויפדרייען.

אין מאַרק האָט זיך שטארק געפילט דער ערב־שבת... די מאַרק־זיצערינס זיינען געזעסן אויף קליינע קעסטלאך לעבן זייער ביסל גרינע „אויבם", און אוים־געקופן זייער סחורה. איילנדיגע וווייבער האָבן זיך ארי־בערגעבויגן, באַקוקט, באטאפּט, און זיך שטאַרק מיישב געווען צי זיי מעגן מיט דער האַלבער „זלאָטע" וואָס זיי האָבן נאָך אין קעשענע, זיך פאַרגינען אַזא שבת׳דיגן לוקסום...

אַלץ ווי אמאָל, ווי איך וואָלט נעכטן אוועקגע־פאָרען: דער זעלבער ערב־שבת׳דיגער מארק־טומל, די זעלבע שמייניש און אייליניש, נאָר וויניגער סחורה ביי די פארקויפער און מער פאַרזאַרגטקייט און דינ־געניש ביי די קויפער...

איך בלייב שטיין אויף אַ ראָג־גאַס, וואו ס׳האָט

זיך אמאל געפונען מאטיע דעם אפטיקער׳ס הויז מיטן אפטויק, לעבן א הויכן טעלעגראף סלופ. איך גיב א שטארקן ציטער, ווי איך וואלט מיט אמאל בארירט דעם לעבעדיגן עלעקטרישן טעלעגראף דראט...

אט דא אויף דעם פלאץ, האבן מיט פינף און צוואנציג יאר צוריק מיינע פים צום לעצטן מאל בארירט די שטעטלשע ערד. פון דאנען־א בין איך אפגעפארן. דא האבן זיך מיינע אלטע טאטע־מאמע מיט מיר געזעגנט, — געשטאנען אומעטיגע, פארזארגטע, און אויף מיר געקוקט מיט פארווויינטע אויגן ביז די פור איז אפגעפארן..

אט דא־א, און היינט זיינען זיי שוין ביידע ניטא... ביידע...

כ׳דערפיל ווי טרערן רינען מיר פון די אויגן, און דער גאנצער מארק מיט די מענטשן און אלץ ארום, ווערט בלייך און פארנעפלט. בלויז דאס שטיקל ארט, וואו איך שטיי, לעבן טעלעגראף־סלופ, ווערט דער מיטל־פונקט, וואו הארץ און נשמה איז איצט צוגעבונדן, און די פארטרערטע אויגן זעען איצט ניט קיין אנדער ארט א הויז דעם פונקט, וואו מיין טאטע־מאמע זיינען צום לעצטן מאל געשטאנען פאר מיר לעבעדיגע אין דער נאכט פון מיין אפפאר... — — — — — —

**

איך בין צוריק אין הויז. ס׳איז שוין פארנאכט,

אַלין איז שוין באַלד פארטיג, צוגעגרייט לכבוד שבת— צוליב מיר, — דעם גאסט פון אמעריקע.

געהאַלפן צוגרייטן דעם שבת האָט מיין שוועס־טער, מיין שוועגערין און מיין ברודער׳ס טעכטער... יע־דע אויגע פון זיי האָט גענאַרט, אַז אַלין זאָל ארויסקו־מען מיטן עכטן היימישן טעם...

אין שטוב פילט זיך דער שמעקנדיגער ריח פון היימיש געפילטע פיש און היימיש געבאַקטע חלה... ראָזינקע־קיכלאַך און אלע אנדערע שבת׳דיגע מאכלים.

איך זאַפּ אויף אין זיך אָט די אַלע היימישע, זיסע, ערב־שבתדיגע ריחות, וועלכע איך האָב שוין אזוי לאנג ניט געפילט...

איך זיץ ביים פענסטער אַ פארטראכטער און קוק ארויס צום גאס. אידן אויסגעוואשענע און אויסגע־צוואַגענע, גייען שוין פון מרחץ. מארק־זיצערקעס לויפן פון גאַס מיט זייערע קוישלאך, און פארשפּעטיגטע וויי־בערשע קונים יאָגן זיך צו זייערע היימען מיט זייערע פּאַפּירענע ביטלאַך אַנגעפּאקט מיט קערלאך, זיי זאָלן אַ גאַנצן שבת האָבן וואָס צו שיילן...

די זון איז שוין ווייט אין מערב. אַ ראָזעווער זון־פּאַס באַזוימט די שפּיצן פון די דעכער, ווי ער וואַלט בכיון ארומגענגען און פארפוצט די שטאָט מיט א ראָזעווען זוידענעם שבת־שליער..

— א י ן ש ו ל א ר י י ן !

גיט פלוצלונג א קלינג אין מיינע אויערן אן אלט־

באקאנט ברייט אויסגעצויגן ציגן־קול...

איך גיב זיך א כאפ גלייך ווי אימיצער וואָלט מיך אין שלאָף מיט עפעס א שטוים געטאָן, צו דערמאָנען אַן עפעס.

איך שפרינג אַזש אויף: „וואָס טוט זיך דאָ? וואו בין איך? צי מאַך איך ניט קיין טעות? ס׳איז דאָך דאָס זעלבע קול וואָס מיט פינף און צוואנציג יאָר צוריק, — ווי ס׳וואָלט גאָרניט פאסירט. ווי איך וואָלט גאָרניט געוען אוועקגעפאָרן, ווי איך וואָלט גאָרניט עלטער געוואָרען מיט פינף און צוואנציג יאָר, ווי איך וואָלט נאָך געווען אַ אינגל"....

מיינע אייגענע באמערקן מיין פארווירונג, פארשטייען מיך, און קוקן מיך אַן שמייכלענדיג:

— האָסט געהערט רופן אין שול אריין? — פרעגט מיך מיין ברודער.

— יאָ, — זאָג איך, — און ווער האָט עס גערופן, ניט דער זעלבער?

— יאָ, יהודא לייב — כאַפט אונטער מיין ברודער.

— יהודא לייב דער אונטער־שמש? — פרעג איך פאַרוואונדערט.

— ער איז שוין ניט מער קיין אונטער־שמש — ענטפערט מיין ברודער לאַכנדיג. — ער האָט שוין א גרעסערן טשין. היינט איז ער שוין א גאנצער שמש...

די „אינסטיטוציע" יהודא לייב, דער שול-רופער, האָט אויפגעלעבט אין מיין זכרון נאָך א שטאָטישע „אינסטיטוציע" — „בערל שבת".

„בערל שבת" איז געווען א זעלטן פרומער איד, כאָטש קיין גרויסער למדן, ווי מען האָט געשמועסט, איז ער ניט געווען. אַנגעטאָן פלעגט ער גיין כמעט חסידיש, אָבער פאַר די חסידים איז ער געווען צופיל מתנגד און פאר די מתנגדים צופיל חסיד... אַלע זיינען אָבער געווען איינשטימיג אויף דעם, אַז ער איז א גרויסער אָרימאן, וואָס האָט נאָך דערצו ליב דעם ביטערן טראָפן... מען האָט עס אים אָבער מוחל געווען, ווייל ס'איז יעדן געווען באקאנט בערל'ס טראגישער לעבן, איבערהויפט זיין גרויסער צער, וואָס קיין איין קינד האָט ביי אים ניט דערלעבט אויפצוואוואקסן...

פון וואָס און פון וואנען „בערל שבת" האָט געצויגען חיונה פאַר זיך און זיין אשת חיל, איז מיר ניט באקאַנט. ס'איז געווען באקאנט אז ער הונגערט ממש. דאָס האָט מען געקענט זען פון זיין אויסגעמאָגערטן גוף און אויסגעבלייכטן פנים. —

אין די ימים נוראים פלעגט „בערל שבת" זיין דער בעל-מוסף ערגעץ אין א „שטיבל" פאר בעל-מלאכות, פון וואָס ער האָט אפשר פארדינט א פאָר רובל. קיין גרויסער בעל-תפילה איז ער ניט געווען, ער איז אָבער

געווען אַ שטאַרקער זאָגער אויף זיין אייגענעם שטייגער. שטייגדיג בייַם עמוד, פלעגט ער זיך הויך און שטאַרק אויסטענה'ן מיט דעם וואָס ויצט דאָרט אויבן און משפט. ממש וועלטן אויסליגן מיט זיינע קולות און געוואַלדן. יעדע ווייַלע פלעגט ער מיט זיינע דאָרע, בייַנאַדיגע העגט זיך אַ זעץ טאָן אין קאָפּ, אז ס'פלעגט אַפּקלינגען אויבערן גאַנצן „שטיבל"... כ'קען נאָך ביז היינט ניט פאַרשטיין, וואו ס'האָבן זיך צו דעם מענטשען געקומען אזוי פיל כחות.

פּאַר זיין גרעסטע מצוה האָט ער געהאלטן פריי־טאָג פארנאכט נאָכן רופן אין שול אריין, זיך אָנטאָן אין זיינע שבת'דיגע קלייַדער און זיך ארויסלאָזן אי־בער די גאַסן און אויפן מאַרק, צו זען צי אידן האָבן אויסגעפאַלגט יהודא לייב'ס שול־רוף. ס'איז ניט געווען מקנא צו זיין די קרעמער, אַדער מארק־זיצער, וועלכע האָבן צוליב אַ פּאָר גראָשן לייזונג, פארשפּעטיגט צו־צומאַכן די קראָמען, אַדער אראָפּצורוימען די סחורה פון מאַרק. אַ פּאַרשוויצטער, אַ פּאַרסאַפּעטער, פלעגט „בערל שבת" קומען צו לויפן און מיט אלע כחות שרייען:

— שבת! שבת! שבת! (אין שטאָט האָט מען אים טאַקע צוליב דעם גערופן: „בערל שבת").

אַנפאַנגס פלעגט ער זיך בעטן מיט גוטן:

— איידלאך, קינדערלאך, קרוינעלאך, איר זעט

דאָך אַז ס׳איז שוין שבת, טוט מיר צוליב און גייט א היים!

וועז מען האָט אים ניט געפאָלגט, האָט ער געזומען שרייען, ליאַרעמען, שטראָפן:

— אידן, איר זינדיגט, איר זינדיגט אידן. שבת! שבת!...

בערל איז ניט אָפּגעטראָטן ביז מען האָט פאר־מאכט די קראָמען און ארונטערגעטראָגן די סחורה פון מאַרק...

די שווערסטע מלחמה פלעגט „בערל שבת" אָנ־פירען אין באָד, וואו ס׳איז געווען פינסטער פון דער פֿאַרע און מען האָט ניט געקענט זען ווי שפּעט ס׳איז. פונקט אין רעכטן ברען, ווען דער באָד־עולם איז גע־לעגען אויף די אויבערשטע בענק און געשריען: „דאָ־וואי פאַרע!" און זיך פאָסמאַקעווט מיט די שמיין פון די ברענענדיגע בעזימלאך, וואָס פון זייער היין איז זיך צעגאַנגען אין יעדן אבר... פלעגט „בערל שבת" אריין־פאלן אָן אָן אָטעם, מיט א געוואלד:

— שבת! שבת! שבת!

— אידן, איר זאָלט מיר געזונט זיין, — פלעגט ער זיך בעטן מיט גוטן — איר זעט דאָך אז ס׳איז שוין שפּעט, איר ווילט דאָך ניט מחלל שבת זיין!...

— נאָך איין מינוטקעלע, ר׳ בערל, אָט.. אָט.. נאָך איין רייב.. — בעטן זיך ביי אים די אידן פון די אויי־בערשטע בענק..

איז שוין בערל געוואָרן בייז און זיך צעשריען מיט באַנומענע קולות:

— רשעים וואָס איר זענט! שוין זאָלט איר מיר ארונטער פון די בענק! שבת! שבת! שבת!... — — —

און ווען מען האָט אים ניט געפאָלגט, האָט ער גענומען שלעפן מיט געוואַלד וועמען פאר א פוס, וועמען פאַר אַ האַנט, ביז מען האָט אים געמוזט נאָכגעבן, ווייל אָנהויבן זיך מיט „בערל שבת" אין אזא מינוט איז געווען סכנות נפשות.. עס האָט ניט געמען לאַנג און די באַד איז אָפּגעליידיגט געוואָרן פון אידן..

„בערל שבת" איז אין שטאָט געווען נאָך אַ נוי־טיגערע אינסטיטוציע, ווי יהודא לייב דער שול־רופער, וואָס רופן אין שול איז געווען איינע פון זיינע פליכטן אַלס שמש.. בערל איז עס אַבער ניט מחויב געווען צו טאָן, ער האָט פאר דעם ניט געקראָגן באצאָלט, ער האָט עס געטאָן צוליב פרומקייט, צו ראַטעווען אידן פון מחלל שבת זיין.. — — — — — — — —

איצט, נאָך יהודא לייב׳ס רופן אין שול אריין, האָב איך געווארט צו דערהערן „בערל שבת׳ס" קול זאָל ארויסדונערן:

— שבת! שבת! שבת!

מיין וואַרטן איז אַבער געווען אומזיסט...

— עפעס הער איך ניט „בערל שבת" שרייען: שבת! שבת! — זאָג איך צו מיין ברודער.

— „בערל שבת" איז שוין לאנג טויט" — ענט־

פערט מיין ברודער מיט באדויער אין זיין שטימע.

— און קיין אנדער שבת-שרייער איז גאָרניטאָ? — פרעג איך.

— דערווייל האָט נאָך קיינער זיין פּלאַץ ניט פּאר-נומען. ווער וויל עס ארומלויפן זיך רייסן אומזיסט דעם האַלז?... ניטאָ קיין סך אזעלכע „בערל'ס"...

— יאָ, — האָב איך צוגעשטימט — ניטאָ קיין סך אַזעלכע, ווי „בערל שבת" איז געווען, אפילו דאָ ביי אייך.

***

אין אַוונט גיי איך מיט מיין ברודער אין בית-המדרש, אינם זעלבן „נייעם בית-המדרש", וואו איך בין געווען אַליין בייטאָג. איצט איז אין בית-המדרש ליכטיג און הוימלאך. די וואָס שטייען „אויבן" ביים מזרח-וואַנט, זיינען געשמאק מקבל-שבת, און די וואָס דרייען זיך ארום פון הינטן ארום אויוון, פירן שטילע שמועסן...

איך קוק אויפן עולם, אויף די דאַוונער און שמוע-סער, כ'וויל געפינען עפּעס אן ענדערונג, אַבער כ'געפין ניט, פונקט ווי איך האָב עס ניט געפונען בייטאָג אינם זעלבן בית-המדרש אָן די מענטשן.

וואָס איך באַמערק יאָ, איז, וואָס די מענטשן זען אוים אַרימער, פאַרעלטערטער און האַפנונגסלאָזער ווי אמאָל מיט פינף און צוואנציג יאָר צוריק. ווי דער בטחון וואָס האָט אמאָל געוואכט איבער זיי און זיי

געהאַלפן אין זייער נויט, וואָלט איצט אינגאנצן זיי פאַרלאָזן.

דאָס דאוונען איז געענדיגט. דער עולם באגעגנט מיך מיט אומעטיגע שמייכלען... מען זאָגט מיר „גוט שבת!". איך ענטפער, אָבער איך קען קיינעם ניט; די פּנימ'ער זיינען מיר פרעמד... כ'זע בלויז דעם טיפן צער פון לאַנג-יאָריגע, שווערע איבערלעבונגען אין זייערע האָפנונגסלאָזע אויגן.

— וואָס מאַכסטו, איטשע? — פרעגט מיך אייניער, וואָס רייסט זיך צווישן עולם צו מיר.

איך קוק אָן דעם אידן. אַ איד מיט א באָרד, א בלייך-פּנימ'דיגער, אָן א סימן פון יוגנט.. איך דערקען אים ניט...

— כ'זע אז דו דערקענסט מיך ניט... נו, ניט קיין וואונדער, אזוי פיל יאָרן אוועק.. כ'בין לייבל, לייבל.. צוזאַמען מיט דיר אין איין חדר געלערנט...

— דו, לייבל?... — פרעג איך פארוואונדערט — און נעם ניט ארונטער פון אים די אויגן, ווי איך וואָלט זיך געוואָלט דערמאָנען ווי ער האָט אמאָל אויסגעזען.

— יאָ, לייבל, דיין אמאָליגער חבר! — דריקט ער מיר וואַרעם די האנט.

— כ'דערמאָן זיך:

— אַנטשולדיג, לייבל, כ'האָב דיר שוין אזוי לאנג ניט געזען...

— ווען דו וואָלסט געווען דאָ די גאַנצע צייט און

דורכגעמאכט דאָסזעלבע וואָס איך, וואָלט מען דיך אפשר אויך ניט דערקענט...

כ׳פיל דעם שטאָך, אָבער איך מאַך זיך ניט וויסנ־דיק און איך ענטפער אים ניט אויף דעם. אפשר פיל איך טאַקע אביסל שולדיג וועז איך באמערק, ווי כמעט אַלע פונם עולם קוקן אויף מיר מיט אזעלכע בליקן, ווי זיי וואָלטן זאָגן:

— אָט אַ גליקלאַכער מענטש!

נאָך אַלעמען איז דאָך מיין אמאָליגער חדר־חבר געוועכט — טראכט איך. — וועז דאָס מזל וואָלט מיך ניט ארויסגעריסן פון דאָרט, וואָלט איך דאָך שוין אוים־געזעז ווי ער. שוין איינמאָל א גליקלאכער... — — —

***

כ׳זיין בוים שבת׳דיגן טיש, און עס די היימע, פרוי־טאָג־צו־נאַכטיגע מאכלים, וואָס מיין שוועגערין, מיין שוועסטער, און אלע דערלאנגען מיר. און וואָס פאר א מאכל׳דיגער היימישער טעם אַלין האָט... היימישע פיש, היימישע הוהן און פלייש, היימישע געבעקס, היימי־שער קאָכן, אַלין, אַלין היימיש. אפילו דאָס פארשוואַרצ־טע אויסזען פון די געריכטן, פון די שוואַרצע ערדענע טעפ, שמעקן ניט דעם הנאה׳דיגן היימישן טעם...

צוליב מיר, צוליב די פאַר אמעריקאנער דאָלער, וואָס׳ דער שבת האָט געקאָסט, האָבן זיך שוין געקאַנט פאַרגינען אַלע צו עסן צו־זאָט א שטיקל פלייש מיט

הוהן, וואָס זיי קענען זיך ניט פארגינען א גאנצע וואָך. און שבת בלויז טוען טעם זיין.

דאָס האַרץ הויבט זיך ביי מיר פון שמחה, פילנדיג ווי איך זיין ארומגערינגלט פון מיין גאַנצער קליינער פאמיליע „קבצנים". אָבער וועך איז די מינוט רייכער פון מיר — פון זיי? כ׳פיל אויף זיך א ליכטיגקייט, אן אויפגעריכטקייט פאַר אַלע יאָרן פון שווערן לעבן, לייַדען, עלנט און פיין...

אָבער די גליקלאכסטע אין דער מינוט איז געווים מיין שוועסטער רחל, — אן עלנטע, שוואכע פרוי, וועמענס מאַן איז קורין נאָך דער חתונה, אין די מלחמה־יאָרן פארפאלן געוואָרן, און מען וויסט ניט וואו זיין געביין איז אהינגעקומען. אָט די אומגליקלאכע עגונה, וועמענס לעבן איז דערנאָך געווען אָנגעהאנגען אין דער מוטער, איז נאָך דער מוטער׳ס טויט געבליבן וואוינען איינע אליין, טאקע אין דער זעלבער קאמער, אָן גליק און אָן פרייד, דערנערנדיג זיך פון דאָס׳ געלט, וואָס׳ איך פלעג זי שיקן, און וואָס איר אויפציגער גליק און פרייד איז געווען מיינער א בריוו פון אמעריקע. און דאָ זיין איך ביי איר זייט. וועך קאָן נאָך זיין גליקלאכער, און וואו און ווען דערוואַרטעט איר נאָך א גרעסער גליק אין לעבן?...

אירע אויגן זיינען פרוידיג פארטרערט... אפשר טראַכט זי שוין און ציטערט פאר דער מינוט פון מיין

אוועקפאָרן, וועָן אַלץ וועט זיך ווידער ענדיגן פאר איר..
אָרימע שוועסטער, ווי שוער עס איז צו זיין אַפּ-
הענגיג אָן א לעבן פון איין מענטשן, וואָס איז נאָך
דערצו טויזנטער מיילן ווייט, און מ׳דאַרף וואַרטן א
פערטל יאָר־הונדערט פאר דאָס ביסל פרייד פון צוזא-
מענזיין א קורץ שטיקל צייט... אָרימע שוועסטער רחל..

— — — — — — —

***

דער ערשטער היימישער שבת־טאָג האָט זיך אָנ-
געהויבען מיט דער היימישער שבת־שטילקייט, רואיג-
קייט און געמיטלאַכקייט. ס׳איז געווען א היימישער זו-
מער־טאָג, אָבער ס׳האָט זיך געאָטעמט לייכט און פריי.
גלייך נאָכן עסן האָב איך זיך מיט מיין ברודער אַלטער
ארויסגעלאָזט אויף א שפאציר, אריבערגעשפאנט דעם
„נייעם בריק", וואָס פירט צום שכנ׳ישן שטעטל ניי-
שטאט, און פון דאָרט צום אַלטן היימישן וואַלד...

שפּאנענדיג איבערן נייעם בריק האָב איך פון דער
וויטן געקאָנט זען די איבערבליבאכצן פון „אַלטן
בריק", וואָס איז אין מלחמה־צייט צעשטערט געוואָרן.
פאַרבליבן זיינען בלויז די שטיקלעך „זאַמטאַוועס",
דאָרט וואו איך פלעג זיך אַלס אינגל אויסטאָן און באַדן
ניט וויט פון וואַסער־מיל, וואָס האָט שטענדיג געלאָקט
מיין קינדערשע פאַנטאַזיע מיט זיין שטענדיגן וואַסער־
גערויש און שאפן ארום זיך א וויסן, זילבערנעם, שוי-
מיגען שטראָם. איצט איז פון דער מיל קיין שרוד ופּליט

ניט געבליבן.

אויך דאָס וואָסער, דער גרויסער און ברייטער „גאָוערניין" איז עפּעס ווי אינגעטריקנט געוואָרן. בלויז אויף איין זייט בריק איז געווען פארקליבן דאָס וואָסער. פון דער אנדערער זייט איז געווען טרוקן, וואָס ס׳האָט מיך אי פאַרדראָסן און ווי געטאָן, וויל ס׳האָט מיר צעשטערט א בילד, וואָס איך האָב לאַנג ארומגע־טראָגן אין מיר...

דער וועג צום וואַלד, וואָס געדויערט ביי א האלבע שפּאַציר־שעה, איז פאַר מיר געווען א רעגונג. יעדע וויילע האָב איך זיך אָפּגעשטעלט, באַקוקט און בא־טראכט יעדע הויז, יעדן געגנשטאנד, געזוכט עס צו פאַרגלייכן אין מיין געדאנק מיטן בילד, וואָס איך האָב געטראָגן אין זיך. מענטשן האָבן פון דער ווייטן אויף מיר געקוקט, געווויזן אויף מיר מיט די פינגער, אַבער איך בין אין דער מינוט געווען מער פאראינטערעס׳ירט אין די טויטע געגנשטאַנדן, ווי אין די לעבעדיגע.

וועו מיר זיינען אריין אין וואלד, האָט אויף מיר אָ יאָג געטאָן דער אַלטער היימישער וואַלד־ריח, און מיך ווי פאַרהיפנאָטיזירט, מיך צוריקגעבראכט צו מיינע קינדערשע און אינגלשע יאָרן, וועו איך פלעג מיט מיינע חדר־חברים דאָ בשתיקה ארומגיין און קלייבן יאגדעס, און זיך היטן עס זאָל ניט אָנקומען דער פריצטעס „לעשניק" און אָנרייצן אויף אונז דעם גרויסן, בייזן הונט...

ס׳איז שטיל. מען הערט קוים מיינע און מיין ברו־דער׳ס טריט שלייכן איבערן טיפן וויכן גרינעם גראָז. די שפּיצן פון די בוימער זיינען אָפּגעגאָסן מיט זון, און די בלעטער וויגן זיך לייכט און בויגיג, ווי זיי וואָלטן זיך פאַרנויגט פאר מיר, דעם גאַסט פון אמעריקע, און מיך באַגריסט אויפן היימישן, פרוינטלאַכן שטייגער:

„גוט שבת! גוט שבת!...״

און אָט בלייב איך מיט אמאָל שטיין א פארגאפ־טער. כ׳דערזע פון וויטן א וויסן פונקט. אָט דעם „פונקט״ האָב איך שטענדיג אין זינען געהאט. דאָס איז נאָך א געדעכעניש פון מיינע אינגלשע יאָרן..

אין יענע יאָרן, וועו איך פלעג קומען אין וואלד אריין, פלעג איך שטיין בלייבן אָט דאָ, אויף דעמזעלבן אָרט, און קוקן פון דער וויטן אָט אויף דעם וויסן פונקט. דאָס איז געווען דער פריצטעם, דער „כראַ־בינעס״ וואַלד־פּאַלאַין, וואָס איז געשטאנען פארקוקט ערגעץ צווישן בוימער, און ארויסגעזען האָט מען פון דער וויט ניט מער וויי א וויסן פלעק.

איך פלעג דעמאָלט שטענדיג שטיין פון דער וויט אין קוקן אויף יענעם וויסן פלעק, עס האָט מיך שטארק געצויגן אהין, כאָטש בלויז איין מאָל א קוק צו טאָן אויף יענעם וויסן, צויבערלאכן שלאָס, וואָס מיין קינדערשע פאַנטאַזיע האָט אויסגעמאָלן. אָבער

צוגיין נעענטער צום שלאָס׳ וואָלט געווען סכנות־נפשות, ווייל די הינט וואָלטן אפשר צעריסן. און אזוי איז עס ווי א סך פון מיינע קינדערשע חלומות, געבליבן אן אייביגער וואונטש...

מיין ברודער באמערקט, ווי איך שטיי א פאר־טראכטער מיט די בליקן אריינגעגראָבן אין יענעם פונקט.

— וואָס זעסטו דאָרטן? — פרעגט ער מיך פאר־וואונדערט.

איך אנטפלעק פאר אים, אביסל פארשעמט, מיין וואונטש, וואָס איך האָב שטענדיג געהאט, אָנצוקוקן דעם פאַלאַץ.

— אַז דו ווילסט, קענען מיר צוגיין אהין.

איך שטעל־אוים אויף אים א פאָר פארוואונדערטע אויגן:

— וואָס רעדסטו, דער פריצעס׳ הינט וועלן דאָך אונז צעריסן...

מיין ברודער שמייכלט:

— היינט איז שוין דערלויבט צוצוגיין. די אַלטע „כראַבינע" איז שוין לאַנג טויט, און אירע יורשים דער־לויבן עס. עס איז דאָך עפעס היינט „א פרייע רע־בליק"...

מי קלאפנדיגן הארץ און פארכאפטן אָטעם אי , יט ג נג אר ג לאָפן, צו אָט יענעם,

נאָך פון דער קינדהייט, אויסגע׳חלומ׳טן ווייסן פונקט. מיין ברודער האָט מיך קוים געקענט נאָכלויפן.

ענדלאָך איז מיין לאַנג-יאָריגער חלום אמאָל אָנ-צוקומען דעם פּאַלאַץ, פּאַרווירקלאכט געוואָרן, כאָטש מיט צענדליגער יאָרן שפּעטער — און נאָך אַ חלום פון מיין קינדהייט איז צעשטערט געוואָרן.

***

אין אָונט, הער איך, אז עס דארף זיין א חתונה אין שטעטל. איך וועל שטארק נייגעריג ביצואוואוינען איצטער, מיט פינף און צאנציג יאָר שפּעטער, א היימי-שע חתונה.

אַמאָל, געדענק איך, פלעגט מען פירן חתן-כלה צו דער חופּה צום שול, און די היימישע שטעטלדיגע כלי-זמרים פלעגן גיין פאָראויס: יצחק, יענקל און וועלוול מיט די פידלען; זיסקע מיטן קלארנעט, און שמואל׳קע מיטן באַס. און וועל זיינען עס היינט די כלי-זמרים, אז די מערסטע פון אַט די אלע אויסגערעכנטע זיינען שוין לאַנג אין אמעריקע, און אלע טוען זיי דאָרטן עפּעס אַנדערש און האָבן שוין אפילו פארגעסן, וויי מען האלט א מוזיקאלישן אינסטרומענט אין האנט?

אַט אזוי טראכט איך, גייענדיג מיט מיין שוועס-טער און מיט מיין ברודער׳ס טאָכטער, וועלכע פירן מיך צום פּלאַץ פון דער חתונה.

שוין פון דער וויטן הער איך דאָס שפּילן פון די מוזיקאנטן אויף דער חתונה, אָבער עס איז גאָר אן אנ-

דער שפּילן, ווי אמאל. דאָס קוויטשעדיגע קול׳כל פון טראָמפּיט און דאָס באַסאָווע ברומען פון דעם גרויסן מעשענעם באַס, האָבן פארהילכט די שטאָט.

— וואָס פאר א קלעזמאָרים שפּילן היינט?—פרעג איך ביי מיינע אייגענע.

— דאָס זיינען די מוזיקאנטן פון דער „פרייער פּאָזשאַרנער קאָמאנדע" — ענטפערן זיי מיר.

„נו, פּאַרט עפּעס נייעס אין שטעטל", טראכט איך.

אָבער ווען איך קום־צו נעענטער צו דער חתונה, געפּין איך אויס, אַז אַ חוץ די „מוזיקאנטן", איז אלץ ווי געווען. ווי מיט פינף און צוואנציג יאָר צוריק שטיין נייגעריגע צושויער ארום הויז און מען קוקט אריין דורך די פענסטער, און מען שטופּט זיך צו כאַפּן א בליק אויף דער כלה, וועלכע מען האַלט שוין אין „באַזעצן", און דער בדחן „זאָגט" טרויעריג דעם אַלט־באקאנטן:

— כלה׳ניו, כלה׳ניו, ווייַן, ווייַן!...

און די ווייבער ארום דער כלה מיט אָנגעצונדענע ליכט אין די הענט, זשאַלעווען נישט קיין טרערן. עס איז דאָ געווג פון וואָס צו ווייַנען אין א היימיש קליין פּויליש שטעטל, דאַנקט מען גאָט, אז מען האָט געפונען אַ געלעגנהייט...

איך בין געווען אַנטוישט: מהאָט חתן־כלה דאָס מאָל דוקא נישט געפירט צו דער חופּה צום שול, נאָר די חופּה איז געווען לעבן הויז, כאָטש די חופּה־צערעמאָניע איז געווען די אַלטע, ווי שטענדיג, ווי אמאָל מיט

פינף און צוואנציג יאָר צוריק...

***

קורץ נאָך מיין אָנקומען אין דער אלטער היים, איז אויסגעפאלן מיין טאטנס יאָרצייט. האָב איך זיך געפונען אין א פארלעגנהייט, ניט געוואוסט וואָס צו טאָן און ווי אזוי איך זאָל דאָ האָנדלען.

פאָר אַלע יאָרן וואָס איך בין אין אמעריקע, און זינט איך האָב דערהאלטן די טרויעריגע בשורה פון מיין פאָטערס טויט, האָב איך אָן מיין פאָטערס יאָרצייט קיינמאָל ניט פארגעסן. ניט האָבנדיג די געלעגנהייט דעם יאָרצייט אָפצוהיטן אויף א פרומען, אידישן שטיי-גער, האָב איך אים אָפגעהיט אויף מיין אייגענעם אופן — אָפגעהיט אין געפיל, געשטעלט א יאָרצייט-ליכט ביי זיך אין האָרצן...

אינם טאָג פון מיין טאָטנס יאָרצייט, האָב איך גע-פילט אן אויסערגעווינלאָך שטארקן און טיפן טרויער. דאָס בילד פון מיין פאָטער איז אויף א מינוט ניט אָפ-געטראָטן פון מיין געדאנק. ער איז געשטאנען פאר מיר א גרויער, א מידער, א פרי-פאָרעלטערטער און דאָס האָרץ אין מיר האָט אין דעם יאָרצייט-טאָג אזוי ביטער געוווינט, ווי עמיצער וואָלט דאָרט אין דער שטיל קדיש געזאָגט...

אין דעם טאָג האָב איך אויסגעמידן יעדן פלאץ און אופן פון אמוזירן זיך. דער טאָג איז פאר מיר געווען עפעס גאָר אַן אַנדער טאָג, ווי אלע אנדערע טעג. —

דאָס זע הא ילט אינם טאָג פון מיין מו־
טערס יאָרצייט) דאָס איז געווען דעם טאָטנס יאָרצייט־
טאָג... — — — — — — —

דא, אין מיין קליין, היימיש שטעטעלע, דא פּרא־
וועט מען נאָך אַלץ יאָרצייטן אויפן אלטן היימישן, פרו־
מען שטייגער. קוקט מען אויף מיר, דעם אמעריקאנעם,
מיט טויזנט אויגן... „שטאָט" וויים, אז ס׳איז מיין טא־
טענס יאָרצייט, ווייל מען זען, ווי איך וועל זיך דא אויפ־
פירן, וועט מען זיך שוין במילא אַנשטויסן ווי איך האָב
זיך אויפגעפירט אין אַמעריקע...

מיינע אייגענע, מיין ביסל משפּחה, קוקן אויף
מיר א טאָג פארן יאָרצייט מיט אזעלכע מיסטרויאישע
בליקן. עפּעס זיינען זיי ניט זיכער, ווי איך, דער אמע־
ריקאנער, וועל דא האַנדלען. זיי אַליין וואָלט עס׳ אפשר
אזוי ניט געארט, — נו, בין איך ניט אזוי פרום, זיי
וואָלטן מיר שוין מוחל געווען, אַבי מיין האַרץ איז א
גוטס... אָבער די „שטאָט", וואָס וועט די „שטאָט"
זאָגן?..

מען וויל עם מיר אָבער אָפּן ניט ארויסזאָגן און ניט
פרעגן, טאָמער וועט מען אין מיר, דעם אמעריקאנעם,
אַנרירן ניט די ריכטיגע סטרונע... שווייגט מען מיט
שטומען און טיפן צער אין די אויגן..

מיין ברודער שלמה, א פרומער, פּארהאַרעוועטער
איד, מיט אַן האַלב איינגעבויגענער פּלייצע, מיט א רח־
מנות פּאר׳צער׳ט פּנים, קען זיך אָבער פּאָרט ניט איינ־

האַלטען און שטאמלט ארוים ניט זיכער, ווי ניט מיט זיין שטימע:

— כ׳מיין, איטשע, אז דו ווייסט, אז מען דארף היינט „אויפשטעלן" יאַרצייט נאַכן טאטן עליו השלום...

— אַ שאלה צי איך ווייס? געווים וויים איך! כ׳גע־דענק דעם טאַטנס יאָרצייט גאַנץ גוט! — בארואיג איך מיין פרומען ברודער.

מיין ברודער, שלמה, ווערט אזוי געירט פון מיין ענטפער, אז עס גיט אזש א פינקל א טרער ביי אים אין אויג. כ׳זע, אַז ער ווייל מיר נאַך עפּעס זאָגן, אָבער ער פארלירט זיך און די ווערטער פארהאקן זיך ביי אים אין האלז...

— דו ווילסט מיר עפּעס זאָגן, שלמה? — פרעג איך מיט ליבשאַפט און צוגעלאָזנקייט אין מיין שטימע.

— יאָ... כ׳מיין, אַז מען וואַלט געדארפט קויפן אַ יאָרצייט־ליכט.. — רעדט ער ענדלאך ארוים און קוקט מיך אזוי מאָדנע אָן.

— אַ ליכט? זאָל זיין א ליכט! — זאָג איך.

— א גרויסע ליכט! אַ ליכט, וואָס זאָל ברענען פיר און צוואנציג שעה... — רעדט ער ארוים דערפריט.

— גוט, גיי און קויף וואָס פאַראַ ליכט דו ווילסט און צינד זי אָן וואו מען דארף. נאַ דיר געלט אויף דעם! — זאָג איך צו מיין ברודער און דערלאנג אים פאר עט־לאַכע יאָרצייט־ליכט...

ביי מיין ברודער גיבן אזש א לויכט די אויגן.

— איך וועל די יאַרצייט-ליכט אוועקשטעלן אין אַלטן בית-המדרש אויפן טיש, וואו אידן לערנען „עין יעקב" און שטייט ביים פענסטער וואָס גייט ארוים צו דער שול-הויף גאס... — לאָזט ער מיר ווייסן א פרייליכער פארן אוועקגיין.

שפעט אין אָוונט, האָב איך שטילערהייט, קיינער זאָל ניט באמערקן, זיך „ארויסגעגנב'עט" פון הויז און אליין אוועקגעשלייכט צום „אַלטן בית-המדרש" און זיך אַוועקגעשטעלט אנטקעגן פענסטער, וואָס גייט ארוים צום שול-הויף גאַס...

ס'איז געווען שטיל און פינסטער.. נאַכטיגער אומעט און מרה-שחורה'דיגע פוסטקייט איז געלעגן אויסגעשפרייט איבער די שטילע, פינסטערע גאסן.. די נידעריגע חושח'דיגע הייזלאַך זיינען געווען איינגעהילט אין גרויל און אין פחד.. — — — — — — —

איך בין געשטאנען אין חושך און געקוקט צום בית המדרש פענסטער צום אָרט, וואו מיין טאטנס יאַרצייט-ליכט איז געשטאנען א פאר'יתומ'טע און געוואָרפן מאַטע, טונקעלע שטראַלן צו דער פינסטערער גאַס..

דער טונקעלער פלאם פון מיין טאטנס יאַרצייט-ליכט האָט אָנגעפילט מיין האַרץ מיט א טיפער בענקעניש. מיין גאַנץ וועזן איז געווען דורכגעדרונגען מיט א

הייליגן טרויער געפיל צו מיין פאַטער..

לאַנג בין איך אזוי געשטאנען און געקוקט. און ווען כ׳בין צוריקגעגאנגען, האָבן די טונקעלע שטראלן פון מיין טאטנס׳ יאָרצייט-ליכט מיך א שטיק וועג נאָכגע-פאָלגט...

⁂

עס איז פיר א זייגער ביימאָג. מיר זיינען אויפן וועג צום בית עולם, צו באזוכן די קברים פון אונזערע עלטערן...

דער טאָג איז א שיינער, א זוניגער. מיר גיינען בייַ-דע, איך און מיין ברודער אלטער. מיר גייען שטיל, רוידן ניט אויס קיין וואָרט, ווי שטומע, די קעפ ארונ-טערגעלאָזן.

מיין ברודער וויסט און פילט וואָס ביי מיר אין האַרצן טוט זיך, און ער ווייל נישט פארשוועכן מיינע געדאנקען און געפילן מיט פשוט׳ע רייד.

מיר זיינען הינטערן שטאָט. מיר טאָפּטשען אין בלאָטע, אין מיר זוכן שטומערהייט ארויפצוקומען אויפן טרוקענעם וועג, וואָס פירט צום בית-עולם.

פון בוידע זייטן ציען זיך פעלדער מיט יונגע קאָרן זאַנגען, וועלבע זיינען באגילט מיט די שטראלן פון דער זון. עס שמעקט און עס אָטעמט מיט זומער, מיט שטילן יום-טוב׳דיגן לעבן און בליאונג. אין דער לופט פילט זיך קדושה. די זאנגען באוועגן זיך לייכט און שטיל, ווי

דאָס שטילע פּלאטערן פון פּליגלען ערגעץ אין דער הויך.

און אַט דערהערט זיך פון דער וויט דאָס געזאנג פון דאַרפּס-פרויען. דאָס געזאנג איז אזא אומעטיגס, אזא בעטנדיגס, ווי ס'וואָלט געווען א תּפילה צו זייער גאָט, עס זאָל זיין א גערעטן יאָר, אז אלין זאָל וואקסן אין רייף וואָרן, ער זאָל זיי אָפּהיטן פון אלערלייי נאטור-שטערונגען, אז זייער שווערע האַרעוואניע זאָל ניט פארלאָרן גיין.

מיין ברודער גיט מיר א לייכטן ריר מיט דער האַנט, ווייזט מיר אויף עפּעס אַן מיטן פינגער.

איך גיב זיך א צאפּל, דערזע פון וויטן דעם טויער, דעם דורכגאנג צום בית-עולם.

מיר גייען פּאַרבּיי דעם „טויער", וואו אַן א זייט געפּינט זיך דאָס „מתים-שטיבל", וואו עס ליגן אלע חפּצים, וואָס מען באנוצט צוצוגרייטן דעם מת צו דער קבורה. איך דערמאָן זיך, אז ווען איך פלעג אלס קליי-נער אינגל קומען אויפן בית-עולם, פלעגט מיך אַט דאָס „שטיבל" שטענדיג שרעקן נאָך מער ווי אפילו די קב-רים. עפּעס א מאַדנער אומהיימישער פּחד האָט געווייט פון אַט דעם „מתים-שטיבל". און כאָטש די טיר פונם שטיבל איז מיסטנס געווען פארמאכט, האָט זיך דער פּחד דורכגערישן דורך די פארהוילענע שפּאלטן און זיך דערטראָגן צו מיין יונגן געמיט. איך האָב נאָכדעם א סך

נעכט ניט געקענט שלאָפן.

און איצטער, שוין זייענדיג א דערוואקסענער מענטש, און שוין האָבנדיג אויסגעווען א וועלט, וויט פון די אמאָליגע קינדערשע, הוימישע, קליינשטעטלדיגע אבערגלויבנס און פחד, — אויך איצטער האָב איך א ציטער געטאָן, ווען איך בין פארבייגעגאנגען אָט דעם „שטיבל", וואָס האָט, ווי אמאָל, אויסגעזען אזוי עלנט איינזאם און פארלאָזן, ווי עס בלייבן די מענטשן נאָכדעם ווי זיי גייען דאָס לעצטע מאָל דודך אָט דעם שטיבל.

איך בין שנעל דורכגעלאָפן מיט א מורא'דיגן גיפיל — א גיפיל וואָס האָט ארויפגעבראכט אויפן זינען די אינגלשע יאָרן.

און אָט טרעטן מיר צווישן די קברים איבער טיפן, ווילדן בית־עולם גראָז, פון וועלכן עס טראָגט זיך אן אומעטיגער בית־עולם ריח. מיר „בראָדזשען" צו דעם פלאָץ, וואו עס געפינען זיך די קברים פון מיינע עלטערן. מיין ברודער גייט שטיל פאָראויס און איך — נאָך אים, א פארטרויערטער, א פארטראכטער.

די בלעטער אויף די אלטע ריזיגע בית־עולם בוימער באָווגן זיך לויכט, ווי זיי וואָלטן צווישן זיך שטיל דורכגעשמועסט, און געלאָזט ווינען איינע די אנדערע, אָז א „לעבעדיגער" גאסט איז געקומען פון די וויטע מקומות, דאָ צו זיי, אויפן עולם־האמת, — אויף קבר־אבות.

ענדלאך איז מיין ברודער שמיין געבליבן ביי א קליינער, אַרימער מצבה, וואו די אויפשריפט איז שוין כמעט געווען אַפגעריבן.

— דעם טאַטנס קבר, — האָט ער אומעטיג ארויס־געדעדט.

איך בין שטיין געבליבן א פארגליווערטער.

עס האָט זיך מיר געוואַלט ווייגען, צופאלן צום קבר, אויסשרייען:

— טאַטע! דאָס בין איך, איטשע, דיין זון פון אמע־ריקע!

כ׳האָב עס אַבער ניט געטאָן. ווי א שטומער בין איך געשטאנען און געקוקט אויפן בערגל באגראָזטע ערד, און געטראכט מער פון דעם לעבעדיגן טאטן, ווי פון טויטן. זיך דערמאָנט אַן זיין שווער אַרים לעבן אלע יאָרן, אַן זיין שטענדיגן ארומלויפן זוכן וואו צו פארדי־נען א שטיקל ברויט פאר זיין פאמיליע; אַן זיין קורצן אָטעם און יאדישליווע צעהוסטן זיך אלע ווייל. און נאָך און נאָך איז מיר געקומען אויפן זינען.

מיין ברודער האָט מיך א שטומען צי־געטאָן פארן האַנט:

— קום, עס ווערט שפּעט!

און ווידער האָבן מיר געטראָטן דורך באוואקסענע ווילד־גראָזיגע קברים און שטומע מצבות, ביז מיר זיי־נען צוגעקומען צו א קליינער, אויף אַיין זייט איינגעבוי־גענער, מצבה.

— דער מאמע׳ס קבר, — האָט מיין ברודער מיטן זעלבן אומעטיגן, נאָר מיט א בּיסל מער פּארשטיקטן קול, ארויסגערעדט.

אַ לאנגע צייט בין איך געשטאנען ווי א צוגעשמיד־טער ביי מיין מוטער׳ס קבר, דעם קאָפּ אראָפּ־געבויגען, די אויגן אריינגעגראָבן אין דעם בערגל ערד; געקוקט, געקוקט, געטראַכט, גע־טראכט... וואָס? ווער קען איבערגעבן די געפילן פון א זון, וואָס האָט זיין מוטער פינף און צוואנציג יאָר נישט געזען, און אלין וואָס ער קען איצט טאָן איז שטיין בּיים בערגל ערד און קוקן, קוקן, טראכטן, טראכטן, און לאָזן דעם וויטאָג שטום נאָגן, און די אויגן שטום ווינען...

ווען מיר זיינען געגאנגען צוריק, האָט זיך די זון שוין געהאלטן אין זעצן. דער היימישער זומער־אָוונט האָט מיט שטילע און וויבּע טריט זיך גע׳גנב׳עט פון די פעלדער צום שטעטל, צו די שטילע הייזער און גאסן. דער פּאסטוך, וואָס האָט געפירט זיינע שעפּעלאך פון די פעלדער, האָט רואיג געשפּאנט נאָך זיין סטאדע, און מעלאנכאָליש אויסגעפּייפט זיין אָוונט־ליד.

⁂

גאַנצע טעג בלאַנקע איך ארום א פאר׳חלומ׳טער איבער די שטעטלשע גאַסן און געסלאַך. טאַפּ, קוק, בא־טראכט אַלץ, און איך קען זיך גאָר זאַט ניט אָנקוקן...

שעה׳ן לאַנג שטיי איך אָפּ א פּאַרטראַכטער לעבן מרדכי משנה׳קעס גאָרטן, לעבן הויז וואו איך האָב אינגלווייז געוואוינט. וועגן דעם הויז און איר בעל־הבית מרדכי מנשה׳קע, וואָלט זיך געפּאָדערט אָנצו־שרייבען אַ גאַנצן בוך, וויל סיי דאָס הויז, און סיי איר בעל־הבית, זיינען געווען טרויעריגע, אייגנארטיגע „אינסטיטוציעס" אין שטאָט און די יעניגע וועלכע האָ־בען דאָרטן געוואוינט אַ שטיקל צייט, וועלן עס ניט פּאַרגעסן דעם גאַנצן לעבן. דאָ וועל איך בלויז דערמאָ־נען דעם גאָרטן, וויל דאָס הויז איז אין די מלחמה־יאָרן סיי־ווי אוועק מיטן פּייער... און דער בעל־הבית איז שוין לאנג ניט צווישן די לעבעדיגע...

דער גאָרטן אָבער איז פּארבליבן. פּארבליבן ווי א זכר פון מיינע קינדער־יאָרן, וועלן אָט דער גאָרטן איז געווען מיין גאנצע טרייסט. איך האָב מיט דעם גאָרטן געלעבט און געאָטעמט. דער גאָרטן איז אפשר געווען דער געבענטשטער כח, וואָס האָט אין מיר פון קליי־נערהייט אָן איינגעפלאַנצט א פּאָעטישן געפיל, א ליב־שאפט צו דער נאַטור און צו אַלץ וואָס וואקסט און

אין פרילינג פלעג איך שטיין דערבי, ווי מען האָט דעם גאָרטן געאקערט, און פארזייט... און דערנאָך יעדן פרימאָרגן ביים אוועקגיין, און יעדן אָוונט ביים צוריק־קומען פון חדר, מיט אינגלשער פרייד באגעגנט יעדער ניי גרעזעלע, און בלעטעלע וואָס האָט ארויסגע־שפראָצט. אזוי טאָג נאָך טאָג ביז אין מיטן זומער, ווען אַלין האָט זיך צעוואקסן מיט פולער שיינקייט און בלי־אונג אונטער א הייסער, זומערדיגער זון, וואָס האָט דעם גאָרטן אי געווארימט, אי באלויכטן...

ווען איך פלעג דערזען רייפע גרינע אוגערקעס, רויטע בוריקעס, און אלע אנדער געוויקסן ארויסקוקן פון אונטער די בלעטער, איז צו מיין פרייד קיין גרעניץ ניט געווען. איך האָב אויף דעם געקוקט ווי אויף מיין אייגנס, ווי אויף אייגנע אויסגעטרוימטע און אויסגע־בענקטע האָריואניץ... כאָטש איך האָב אינווייניג אין גאָרטן, אפילו א פוס ניט געטאָרט אריינשטעלן, און האָב אַלין געמוזט באטראכטן פון אויסנווייניג, פון הינ־טער די שטאכעטן...

אין האָרבסט, ווען דער גאָרטן איז געלעגן א פוס־טער, אַ פארוויסטער, מיט ארויסגעריסענע שווארצע שטיקער ערד, פון וועלכע ס׳האָבן ארויסגעקוקט ווי טויטע ביינער, איבערגעבליבענע וואָרצלען פון פאר־שידענע געוויקסן, פלעגט מיין פרייד פארשווינדן און א טיפער אומעט פלעגט ארומנעמען מיין יונג האָרץ...

און מיין שוועך אינגליש לעבן אין יענער הויז נאָך שוועכער געמאכט, און מיין געמיט פינסטערער... — —

איצט, מיט צענדליגער יאָרן שפעטער, שטיי איך ווידער און קוק אויפן גאָרטן, וואָס איז איצט אין זיין פולער בליאונג, ווי אַמאָל, ווי דעמאָלט. די נאַטור בלייבט שטענדיג יונג, נאָר מיין האַרץ איז עלטער געוואָרן. ניטאָ מער יענע אינגלשע פרייד... און אפשר אויך ניט יענער אינגלשער יוגנט-טרויער... — — — —

⁂

דער הויכער, קוילעכדיגער צעהאַקטער קאַסטאַר האָלץ אויף דער הויפישער גאַס, וואָס איז געשטאַנען מיט עטלאַכע צענדליג יאָר צוריק, שטייט נאָך אַלץ לעבן דעם הויז, וואָס איז אַמאָל געווען חיים פוקס'ס, וואו מיר האָבן געוואוינט ביז איך בין אַלט געוואָרן א יאָר אַכט, ניין. דאָס זעלבע הויז איז שוין טאקע ניטאָ, עס שטייט שוין אַן אנדער הויז, אויך דער בעל-הבית פונם הויז, חיים פוקס, איז שוין מער ניטאָ, אָבער דער קאַסטאַר האָלץ שטייט נאָך אלץ אויפן זעלבן פּלאַץ, ווי ער וואָלט גאָרנים געירט געוואָרן, ווי מען וואָלט אים ערשט נעכטן אַוועקגעשטעלט...

שטיי איך און קוק אויפן קאַסטאַר האָלץ און ווי-דער שווימט ארוים א שטיק פון מיין קינדער-לעבן....

אָט דאָ לעבן דעם קאַסטאַר האָלץ פלעג איך זיך שפילן, שטיפן מיט אונזער שכנ'טעם מיידעלע, אסתר-

קע, וועלכע איז געווען אין מיינע יאָרן. דאָס איז נע־ווען א שיין, בלאָנד מיידעלע, מיט בלויע, ליכטיגע אוי־געלאך. מיר זיינען געבוירן געוואָרן אין זעלבן הויז, אויפגעוואקסן צוזאמען און געווען שטארק צוגעבונדן איינע צו די אנדערע. מיר פלעגן שטענדיג זיצן איינע ביי די אַנדערע אין די הייזער, און אונזערע מאַמעס האָבן אונז געגעבן צו עסן פון איין שיסעלע.

ס׳האָט געהייסן, אַז מיר האָבן זיך שטאַרק ליב פון קליינערהייט אָן און אז מיר וועלן שוין בלייבן שטענדיג פּאַרליבטע, אפילו ווען מיר וועלן אויפוואקסן און ווערן גרויסע.

נו, האָט זיך געמאכט, אז מיינע עלטערן האָבן (מסתמא צוליב פּרנסה) זיך געמוזט אריבערקלייבן אין אַן אנדער שטאָט, וואו איך האָב זיך מיטאמאָל געפונען אין א נייער אומגעבונג, מיט נייע חברים און חבר־טעס... אסתר׳קע אָבער איז מיר אויף א מינוט פון זי־נען ניט ארוים, איך האָב נאָך איר שטארק געבענקט...

אין א צוויי דריי יאָר ארום זיינען מיר צוריקגע־פאָרען זיך באזעצן אין אונזער שטעטל, האָב איך קוים געקענט דערוואַרטן די מינוט איך זאָל זיך וויידער אמאָל טרעפן מיט מיין חבר׳טע אסתר׳קען. איך בין געווען זיבער, אַז זי וועט זיך מיט מיר שטארק דערפרייען, אז זי וועט זיך מיט מיר ארומכאפן מיט דער זעלבער קינ־דערשער פרייד ווי אמאָל, ווען אונז איז אויסגעקומען

צוליב פארשידענע סיבות, אַ טאָג, אַדער צוויי, זיך ניט צו זען... וואָס נענטער די פור איז געקומען צו אונזער שטעטל, אַלץ מער האָט מיין קינדערש האַרץ געקלאפט און זיך געהויבן פון שמחה, וואָס איך וועל זיך באלד טרעפן מיט אסתר׳קען...

איך בין אַבער קינדערש ביטער אַנטוישט געוואָרן באַלד ביי דער ערשטער באגעגעניש מיט אסתר׳ן. זי איז שוין געווען א צוויי דריי יאָר עלטער, און איר גאנצע באנעמונג איז שוין געווען ווי פון א דערוואַקסענער פריילין... ס׳האָט געפעלט די קינדערשע שמחה, די קינדערשע אַפנהארציגקייט און צוגעלאָזנקייט.. ניין, ניט אַזאַ „אויפנאם" האָב איך דערוואַרט פון מיין חבר׳טע אסתר׳קען... און מיין קינדערש הארץ האָט זיך געפילט שטארק געקרוינקט און באליידיגט.. מעגלאך אז דאָס איז אפשר געווען מיין ערשטע ביטערע אנטוישונג אין מיין לעבן אין א פרוי...

איך בין דעמאָלט ברוגז געוואָרן און זי אויסגעמיטן אַלע יאָרן פון מיין זיין אין דער היים, ביז מיין אוועקפאָרן קיין אַמעריקע... וואו מיר האָבן זיך שפעטער מיט יאָרן געטראָפן, געוואָרן גוטע פריינט, אָבער, — ניט קיין פאַרליבטע...

⁂

אויף דער זעלבער הויפישער גאס וואו איך זע איצט שטיין די „עלעקטראָווע" (עלעקטרישע סטאַנ-

ציע) איז אמאל געשטאנען די „גוזשעלניע", וואו משה שמעון שמייעס פלעגט קאנקורירן מיטן קיסער מאכנ־דיג אין דער שטיל „טרפה'ן" בראנפן, וואו פאר פיר־פינף גראשן האט מען ביי אים געקענט קריגן דעם בעסטן טרונק, אפילו פסח'דיגן...

וועז מיין פאטער, עליו השלום, פלעגט מיר אלם אינגל שיקן צו משה שמעון שמייעס, קויפן פאר עטלא־כע גראשן בראנפן, פלעג איך דארט שטענדיג טרעפן דעם קיסערס משרת, דעם שטאטישן אוראדניק (פא־ליסמאן) זיצן ביים קאכיגן קעסל א טויט שיכור'ער און וואלפן שטיקער האלין אין אויוון אריין, דער קעסל בראנפן זאל בעסער קאכן...

דער זעלבער אוראדניק האט אויסגעליגן זיין שווערד, וועז היימישע „אקטיאלן" האבן צום ערשטן מאל אין דער געשיכטע פון שטעטל אויפגעפירט „בר כוכבה" אין דער שטאל פון דער „פאזשארנער קאמאנ־דע" (פייער־לעשער), וואס שטייט נאך אלין אויף דעם זעלבן פלאץ אין דער הויפישער גאס...

דעם אוראדניקס שווערד איז דעמאלט גוט צונוץ געקומען בר כוכבה'ן, וואס האט זיך מיט אזוי פיל העל־דישקייט פארמאסטן אנטקעגן די רוימער. און וועז דאס „חיל" האט געשוואלן טריהיים צו בר כוכבה'ן, האט זיך דער קול פונם שיכור'ן אוראדניק, וואס האט זיך צו־געטשעפעט צו דער שפיל, געהערט העכער פון אלע־מען:

— מיר שווערן! מיר שווערן!...

מיין ברודער אַלטער איז געווען דער „סופליאַר", וואָס איז געשטאנען הינטער א פאַרהאנג און אונטער־געזאָגט. און יעדעס מאָל וואָס ער האָט זיך פארשפּע־טיגט מיט א וואָרט, האָט ער פון „אקטיאָר" געכאפט אַזא זעץ אין די פּיס, אז ער האָט לאַנג געהאט צו גע־דענקען...

אויך איך האָב דעמאָלט אן אנטייל געגומען אין דעם שפּיל. דאָס איז געווען דאָס איינציגע מאָל, מער האָב איך קיין טעאטער ניט געשפּילט. פון דעמאָלט אָן האָט דאָס לעבן געשפּילט טעאטער מיט מיר... — —

⁂

אַט בין איך אין דער „דויטשער גאס", די איינצי־גע גאַס, וואָס איז פון דער מלחמה־שרפה גאַנץ גע־בליבען. אמאָל, פאר דער מלחמה, האָבן אויף דער גאַס געוואוינט א סך דייטשן, געפירט טוך־פאבריקן; און אידישע מיידלאך האָבן פאר זיי געארבעט פאר פינף גולדן א וואָך (פופציג סענט) פון פינף פארטאָג ביז ניין אזייגער ביינאַכט. היינט באגעגן איך זעלטן א דייטש, און די דייטשע קירכע שטייט פוסט, פארברודיגט און אָפּגעלאָזן.

און אַט בין איך אויף דער מאַלצער גאַס, וואו עס שטייט נאָך אַליין די „רוסישע צערקווע", וואו אין א זונטאָג, אָדער אין א רוסישן יום־טוב, פלעגן רוסישע

טשינאָווניקעס און סתם רוסישע שטעטלדיגע אינטעלי-גענץ ארומשפאצירן בעל-הבית'יש מיט שטאָלץ ארום דער צערקווע און רעדן הויך און לאכן. היינט איז דאָרט ווייסט און טויט, קיינער שמעקט צו דער צערקווע ניט צו, ווי מען וואָלט זיך געשעמט צוצוגיין צו איר. פאר-יתומ'ט, פאַרשווארצט שטייט זי אָפּגעזונדערט אין איר אינזאמקייט, ווי א טרויערדיגער אָנדענקען פון איר צאָרישער פאַרגאַנגענהייט...

דערפאַר אָבער איז ביים פוילישן קלויסטער פרויי-לאַך אזן לעבעדיג. פון אלע זייטן קומען אַן וועגענער פון די דערפער אָנגעפאקט מיט אלטע און יונגע פאָליא-קען, שקצים און שיקסעס. אויסגעפוצט אין זייערע בעסטע קלייד'ער, שטייען זיי פארן קלויסטער און רעדן, לאַכן און שטיפן. מיט עכטער פוילישער גאוה שפאצירן זיי בריים, מיט פאַרנעם ארום דעם קלויסטער, ווי זיי וואָלטן זאָגן:

— היינט איז אונזער ציים, היינט זיינען מיר די בעל-הבתים!...

אָט אזוי שפאר איך דורכן טאָג אַן אין יעדער ווינ-קעלע, הער ניט אויף צו זוכן אזן זיך צו גריבלען אין יעדן אָרט, וואָס עס דאַכט זיך מיר נאָר אויס, אז עס איז מיר באַקאַנט, אז עס האָט עפּעס אַ שייכות מיט מיינע קינדערשע אזן אינגלשע טריט...

*
**

שוין צוויי חדשים, אַז איך בלאַנקע אזוי ארום. אַ פּאָר טעג דורך דער וואַך ליג איך אין וואלד, רו, און טראכט פון אלין, וואָס איך לעב איבער. פּרואוו אַלין באַנעמען, אינזאפן, אריינזויגן עס אין זיך, איך זאָל עס האָבן אויף יאָרן צו געדענקען.

בימלאכווייז הויב איך אַן צו פילן, ווי דאָס קליין, היימיש שטעטעלע מיינס הויבט מיך אַן צו לאנגווויליגען. די אומבאקוועמלאבקייטן פון דעם קליין-שטעטל-דיגען היימישן לעבן הויבן מיך אַן צו דערעסן. עס פעלן מיר אויס די נויטיגסטע באדערפענישן, צו וואָס א גרויסשטאָטישער מענטש איז צוגעוואוינט, און קאָן זיך אַן דעם ניט באגיין.

די שווערigקייט פון אַפּראזירן זיך יעדן פּרימאָרגן ווערט ביי מיר אַן אַפּקומעניש... און איך הויב אַן זיך אליין אַפּצונארן מיט פּארפּעלן אַ טאָג אַדער צוויי... וועג איך טו אַבער אַ קוק אין שפּיגל, דערשרעק איך זיך, איך הויב אַן מורא צו האָבן, אז עס וועט ניט נעמען לאַנג און איך וועל ארומגיין מיט א גרויסער באָרד גלייך מיט אלעמען, עפּעס וואָס מען וואָלט אין „שטאָט" געוואָלט... ווייל „שטאָט" קאָן מער ניט פּאר-טראָגען, וואָס איך גיי אזוי שיין און ריין אַנגעטאָן און וויז אוים אנדערש ווי זיי. פּוסט און פּאסעווע, האָב ניט קיין דאגות פּרנסה, און ליג זיך רואיג אין וואלד אויפן

העמאק און וויג זיך...

נאָך שווערער וועָרט פאר מיר די פּראָבלעם פון נעמען א וואנע. ניטאָ וואו און קיין מיטל ווי דאָס צו טאָן. דער אויפציגער וועג איז צו טאָן ווי אלע — גיין אַלע פּריטאָג אין שטאָטישן מרחץ, און אויפהענגען די זאכן אויפן „דרענגל"... נו, פון דעם בין איך שוין אוועק פינף און צוואנציג יאָר, און איך קאָן עס ניט, ווי נויטיג עס זאָל מיר ניט זיין...

פאָר איך אָפּט אַוועק פון מיין שטעטל קיין וואר־שע נעמען א וואנע... און יעדע וואָנע קאָסט מיר אזוי פיל, אז מען קאָן אויף דעם לעבן אין שטעטל א צען וואָכן. מורמלט מען טאקע, אז די אמעריקאנער זיינען גרויסע אויסברענגער, אז עס שטייט „זיי" ניט אָן צו גיין אין דער שטאָטישער באָד, גלייך מיט אלעמען, און מען שלעפּט אוועק דעם פּדיון ערגעץ אין דער פרעמד...

פון צייט צו צייט פּארלאָז איך סתם מיין שטעטל, און לאָז זיך אַוועק אין די גרעסערע שטעט איבערצו־שלאָגען די קליין־שטעטלדיגע מאָנאָטאָנקייט.. אַנפילן זיך אביסל מיטן גרויס־שטאָטישן לעבן.. אָבער מער ווי אַ פּאָר טעג קאָן איך דאָרטן ניט פּארבלייבן, עס ציט מיך צוריק צו מיין שטעטעלע, וואו איך פיל זיך אזוי ניט באַקוועם, אָבער פּאָרט אזוי גוט..

איך האָב אפילו ניט געקענט זיין עטלאכע טעג אין אן אנדער שכנה'דיג, קליין שטעטל, וואו איך בין גע־

בען. הנאה געהאַט האָב איך בלויז פון וועג, פון פֿאַרן אהין היימישע דריי מיל אויף א פשוט׳ער היימישער פור אויף א גאַנצן טאָג זיך געהויבן, געטרייסלט, און מיך טיר ניט אראָפגעוואַרפן פון פור, וואָס איז געשלעפט געוואָרן איבערן זאמדיגן וועג פון אן אלטער קליאַטשע, וואָס איז געגאנגען אויף גאַטס בארגט, וויל משה בער, דער היימישער בעל-עגלה, איז שוין לאנג איינגעשלאָפן, ליגנדיג אָנגעשפּארט אויף אין זייט „קעלנע", האלטנדיג אין איין האַנט די בייטש און אין דער אנדערער האנט די לייצעס, וועלכע ער האָט פון צייט צו צייט אינסטינקטיוו אַ צי געטאָן און א סמאַצקע געשאָן מיט די ליפן.

וואָס מער די פור האָט זיך געטרייסלט און געוואַרפען, אלץ מער הנאה האָב איך געהאט. ווי א קינד וואָס זיצט אויף מאמעס שוים, פריט זיך און פארגיט זיך פון געלעכטער, וועג די מוטער העצקעט זיך מיט דעם, אזוי האָב איך זיך געפרייט און זיך שיר ניט געשטיקט פון געלעכטער פון יעדן טרייסל פון דער פור... ס׳האָט מיך דערמאָנט אין די קינדער-יאָרן, וועג רחמיאל דער האַלין-הענדלער פלעגט מיר לאָזן „אונטערפאָרן" אויף זיין טרייסלדיגן האַלין-וואָגן, וואָס איז דעמאָלט ביי מיר געווען א גרוים גליק און פרייד...

דערצו איז נאָך דער טאָג געווען אזא שיינער, אזא זוניג-ליכטיגער, אזא היימיש-בליענדיגער און שמעקנ-

דיגער, כאָטש נעם און קריך אראָפּ פון פור און וואַרף זיך אריין אין טיפן, וווּיכן גראָז און טרינק זיך אָן מיטן ריח פון די וויסע און גרעלע פעלד-בלימעלאך... אָדער שפּרינג אריין אין א טייכל און טונק זיך אונטער צוזאַמען מיט די וויסע וואַסער-ליליען..

אָבער אזוי גיך ווי די פור האָט מיר אריינגעפירט אין שטעטל, בין איך אומעטיג געוואָרן... זיך דערפילט פרעמד און פארלאָרן, כאָטש מיינע אייגענע האָבן מיר זייער הארציג און פריינטלאך אויפגענומען, זיך מיט מיר געפרייט, מיר אָפּגעגעבן דעם „בעסטן" צימער צום שלאָפן... אָבער צו זייער גרויסער אנטוישונג און פארדרוס, בין איך דאָרט מער ווי איין נאַכט ניט געשלאָפן. גלייך אויף מאָרגן בין איך צוריקגעפאָרן טאקע אויף דער זעלבער פור א היים צו זיך אין שטעטעלע אריין...

איך ווייס ניט, ווי איך וואָלט געפילט, ווען איך וואָלט אין דעם איצטיג פאר מיר אומבאקוועם געבורטם-שטעטעלע קיינעם פון מיין פאמיליע ניט געהאט, ווי לאַנג וואָלט איך דאָ געקאָנט פארבלייבן אָן זיי? מיט מיינע לעבעדיגע עטלאכע קבצנים ביי מיין זייט, און מיט מיינע טויטע טאטע-מאַמע אויפן שטאָטישען בית-עולם, בין איך נאָך אין שטעטל ניט געווען לאַנג, און ווען איך גיב א טראכט, אז באלד, באלד, וועל איך זיך דארפן געזעגענען מיט דעם, ווערט מיר שרעקלאָך אומעטיג און באַנג... — — — — — — — —

⁂

דער פריער היימישער האַרבסט האָט זיך א רוק־
געטאָן מיט בליציגער שנעלקייט. עס איז געוואָרן קיל,
וואַלקנדיג און רעגנדיג. די גאַנצע קליין־שטעטלדיגע,
היימישע, זומערדיגע שיינקייט, וואָס האָט געמאַכט
דעם אייגדרוק פון א שטילן, רואיגן זומער־פּלאַץ, האָט
זיך מיטאמאָל ווי אָפּגעטאָן, — און ס׳איז געוואָרן
אַסיען.

אין וואלד, וואו איך פלעג אָפּליגן גאַנצע טעג אויף
מיין העמאק מיטן פּנים צו די שפּיצן פון די בוימער,
וועלכע זיינען געווען באגאָסן מיט זון, האָב איך שוין
מער ניט געקאָנט גיין. קיינער איז שוין מער אהין ניט
געגאנגען. דער וואַלד האָט אין גאנצן פארלאָרן דעם
זומערדיגן חן, געוואָרן שטרענג, און אָנגעהויבן אויסצו־
זען בייז און אומפריינטלאַך.

אויך איבער די גאַסן און געסלאך האָב איך שוין
מער ניט געקאָנט אזוי פיל ארומוואַנדערן. דאָס גאנצע
בילד פונם שטעטל האָט זיך איבער נאַכט געענדערט:
געוואָרן אומעטיגער, טרויעריגער, שוועריגער־געמיטיגער.
די מענטשן פאר׳מרה׳שחורה׳טער. מען האָט אָנגעהויבן
צו זיצן אין די הייזער, שטילע, באהאלטענע, אין זיך
פאַרטיפטע...

אלול־שטימונג און אלול־פּחד פאר די אָנקומענדע
ימים־נוראים האָט זיך א רוק־געטאָן פון אלע ווינקע־

לאך, זיך פארשפרייט איבער די אידישע גאַסן און הייז־לאַך, בתי־מדרשים. די לופט איז געוואָרן אַנגעפילט מיט אלול..

מיין בליק, אַ פאַר׳גנב׳עטער, האָט געגומען זוכן דעם פּלאַץ, וואו עס זיינען געשטאנען מיינע רייזע־טשעמאָדאנעס... איך בין געווען זיכער, אַז איך וועל ניט וואַרטן ביז די „פאַרכטיגע טעג" וועלן אַנקומען מיט געוויין און קלאַג.

און ווען איך האָב פאר מיינע אייגענע אַרויסגע־רעדט דאָס ערשטע וואָרט וועגן צוריקפאָרן, זיינען זיי געוואָרן בלייך און שרעקלאך אומעטיג... און פון דער מינוט אָן האָט דער אומעט און זאָרג זיך שוין ניט אָפּ־געטאָן פון זייערע פּנימ׳ער...

מיין שוועסטער רחל האָט אין די פּרימאָרגנס אַנ־געהויבן צו קומען פריער, ווי געווינלאך, צו מיין ברו־דער, וואו איך בין די גאנצע צייט איינגעשטאַנען. איר גליקלאך, ליכטיג־שטראלנדער אויסזען, וואָס איז ניט ארונטער פון איר אויסגעליטענעם פּנים זינט מיין אָנקו־מען, איז איצט געווען ווי אויסגעלאָשן. איר גאנצער גוף איז עפּעס ווי איינגעצויגן געוואָרן, איר גאנג נידערי־גער, טיפער, ווי עס וואָלט זיך אין גאנצן וועלן אויפ־לייזען.

מיט שטומע, פארצווייפלטע בליקן האָט זי נאָכ־געקוקט מיין יעדן טראָט און גאנג, ווי זי וואָלט מיך געהיט איך זאָל זיך אומבאמערקט ניט ארויסגליטשן

פון אונטער אירע אויגן...

— קום אביסל צו מיר א היים — בעט זי זיך ביי מיר — דו האָסט דאָך נאָך אפילו ניט אָנגעקוקט מיין קאָמער וואו איך וואוין.

איך כאפ זיך אז ס׳איז דיכטיג, מחמת דעם וואָס מיין שוועסטער פלעגט יעדן טאָג קומען צו מיין ברודער, וואו איך בין איינגעשטאנען, איז מיר ניט אויסגעקומען צו זיין ביי איר אין צימער.

— גוט, — זאָג איך — קום, לאָמיר גיין צו דיר א היים.

מיר גייען דורך עטלאכע אָרימע, פארדרייטע געסלאָך, וואו הינטער די הייזלאך ליגן דאָ און דאָרט אָנגעוואָרפן אלערליי אלטע צעבראָכענע חפיצים, וואָס ניט מען קען עס שוין נוצן, ניט מען קען עס פארקויפן. הינטער אנדערע הייזלאך, מער אויפגערוימטע, איז דער דלות פארשטעלט מיט א שיין שמעקנדיג היימיש געטענדעל.

מיין שוועסטער פירט מיך מיט א מינע, ווי מען פירט א דאָקטאָר צו א חולה... זי רעדט ניט, אָבער עם רעדן אירע אויגן; אמאָל מיט געבעט, אמאָל מיט געוויין. אירע שווערע טריט שאָרן זיך נערוועז און אייליג איבער די שפיציגע שטיינער, ווי זי וואָלט מורא געהאט זי זאָל עפעס ניט פארשפעטיגן.

מיר קומען צו צו א קליין אויפגעהויקערט שטיבל ביים עק שטאָט. זי פירט מיר אריין אין א שמאָלן טונ-

קעלן פאַרהייזל. אַ טוכלע פייכטקייט גיט מיר א שלאַג צום נאָז. א פּאָר טריט און מיר זיינען אין איר קאמער..

— אָט דאָ וואוין איך! — זאָגט מיין שוועסטער ארוים מיט א געוויסער באטאָנונג, ווי זי וואָלט וועלן איך זאָל זיך גוט אויסקוקן און גוט אריינעמען אין זינען דאָס אויסזען פון איר קאמערל, וואו זי פארברענגט אירע אויזאמע טעג, נעכט און יאָרן...

ס׳קאמערל איז קליין, שמאָל און נידעריג, אָבער אויפגערוימט. ביי אין זייט וואַנט שטייט א בעט, די זעלבע בעט וואו די מאמע פלעגט שלאָפן ווען זי האָט געלעבט, און איצט שלאָפט זי אליין אין איר... ביי דער צווייטער זייט וואנט שטייט א שלאָף-באנק (מן הסתם פארבליבן נאָכן פאָטערס טויט). אָן א זייט א קליין טישעלע, אויף וועלכן זי עסט אירע אָרימע מאָלצייטן. א פּאָר אַלטע שטולן, אַ האַלב צעבראָכענעם שפיגל. — דאָס איז דאָס מעבל..

אויף איין זייט וואנט העגען די בילדער פון אונזערע פארשטאָרבענע עלטערן, איינגעראמט אין שווארצע ראַמען. אויך מיינע אַ געדרוקט ליד, וואָס איך האָב אָנגעשריבן אונטערן פרישן איינדרוק נאָך מיין פאָטערס טויט און עס צוגעשיקט א היים. דאָס ליד העגט איינגעראמט אין שווארצן...

אויף דער צווייטער וואַנט העגען מיט באזונדערער צארטקייט און אָפּגעהיטקייט מיינע אייגענע עט-

לאַכע בילדער, וואָס איך האָב צוגעשיקט פון אמעריקע, ארונטערגענומען אין פארשידענע צייטן.

אַ דערשלאָגענער שטיי איך און באטראכט איר ווי־אויננג, וואו פון די ווענט קריכט, דאכט זיך, דער אומעט... כ׳וואָלט ווילן עפּעס רעדן צו איר, אָבער איך קען ניט, עס שטיקן מיך טרערן...

מיין שוועסטער שטייט די גאנצע צייט אָן א זייט און נעמט פון מיר די אויגן ניט ארונטער. איך וויים, אז זי האָט צו מיר אזוי פיל צו רעדן, אזוי פיל צו דערציילן, ס׳איז דאָך כמעט דאָס ערשטע מאָל וואָס מיר געפינען זיך אליין אונטער פיר אויגן, אָבער זי געפינט הפּנים ניט קיין ווערטער...

— דו וויזט אוים מיד, ניט אויסגעשלאָפן,—רעדט זי ענדלאָך ארוים מיט זאָרג און געטרייישאפט אין איר קול — אפשר וואָלסטו זיך אביסל צוגעשפּארט אויפן שלאָף־באַנק?...

— יאָ, כ׳וועל זיך טאָקע אביסל צושפּארן, כ׳פּיל טאָקע אביסל שלעפּעריג...

זי כאַפּט גיך ארוים א קישן פון בעט און לייגט מיר אונטער צוקאָפּנס...

איך ליג אויפן שלאָף־באַנק אין א האלב דרימלענ־דיגען צושטאנד. כ׳פּיל די ווארימקייט פון דער גרוי־סער, פעדערנער קישן, אויף וועלכער מיין מאמעס לע־בעדיגער קאָפּ האָט נאָך גערוט, וועמנס פעדערן זיינען אפשר נאָך געפּליקט געווארן פון אירע הענט. א קישן

אן אלטע, וואָס טראָגט שוין יאָרן לאנג דעם גורל פון אונזער פאמיליע, — דעם גורל פון אייביקן עלנט, זאָרג, אָרימקייט און איינזאמקייט... — דער מאמע קישן —

— — — — — — — — — — — — — — — —

ווען איך האָב זיך אויפגעכאפט, האָב איך געטראָפען מיין שוועסטער זיצן לעבן מיר, באוועגנדיג לייכט און צארט מיט א טיכל איבער מיין פנים, אראָפטרייבנדיג פון מיר די פליגן...

***

אויך מיין ברודער אַלטער, מיין איינציגער „גיימטיגער פריינט" אין דער היים, האָט שטילערהייט ניט אויפגעהערט צו קוקן אויף מיר, געזומען מיט מיר אָפטע שפאצירן הינטערן שטאָט, וואו דער אָנקומענדיגער האָרבסט איז שוין געלעגן אויסגעשפרייט אויף אלע וועגן און וועגלאך און אלול׳דיג געפאכעט מיט די שוין לוידיגלאָכע צווייגן פון די איינזאָמע בוימער..

— אפשר וואָלסטו נאָך דאָ געווען א שטיקל צייט? אזוי פיל יאָרן דיך ניט געזען, פינף און צוואנציג יאָר. עפעס א קליניגקייט, פינף און צוואנציג יאָר! וואָס איילסטו זיך אזוי? אמעריקע וועט דיר ניט אנטלויפן! די גרויסע געשעפטן, וואָס וואַרטן אויף דיר?... — טענה׳ט מיט מיר מיין אָרימער ברודער.

„געשעפטן!" איך מוז שמייכלען, ווען איך טראכט פון מיינע „געשעפטן", וואָס וואַרטן אויף מיר נאָך פינף

און צוואנציג יאָר אָפּזיין אין אמעריקע. אָבער איך פּיל, אַז מיין היים איז שוין פּאָרט ניט דאָ, נאָר דאָרט, אין דער נייער וועלט, אין אמעריקע, וואו עס איז מיר אמאָל אפשר נאָך מער אומעטיג ווי דאָ.

אָבער איך זאָג עס ניט ארוים. איך שאָקל בלויז שטום אָן טרויעריג מיטן קאָפּ אויף „ניין!"...

אונזער וועג צוריק אהיים פון שפּאציר ציט זיך שטום און אבל׳דיג, ווי מיר וואָלטן צוריק געגאנגען פון א לויה... — — — — — —

⁂

מיין געדאנק איז שוין ניט מער אין דער היים, מיין געדאנק וואָנדערט שוין. אַוועק די ריאינקייט, די היימישקייט, די איינגעזעסנקייט. עס ווילט זיך שוין וואָס גיכער ארויפזעצן אויפן פור, ניט אזוי צוליב זיך, ווי צוליב זיי — די איינגעזעסענע. צו וואָס זיי מאטערן מיט מיין אָנווועזנהייט, וועז אין דער היים געפינט זיך שוין בלויז מיין גוף, אָבער ניט מיין נשמה? די נשמה איז שוין ערגעץ וויט איבערן ים, צוריק אין ניו־יאָרק. אין קאָך, אין טומל, אין הו־האַ! וואו איך האָב אָפּגעלעבט שיעור ניט א העלפט פון מיין לעבן, און וואו איך וועל שוין, גוט צי שלעכט, מיין לעבן פאָרענדיגן... וואו איך באלאנג צו צוויי „אָרדנס" און עס וואַרטן צוויי סעמע־טערים אויף מיר...

מיין אויג וויינט און גייט אוים פון רחמנות צו

מיין ברודער, צו אלע מיינע אייגענע, אָבער מער פון אַלע, צו מיין שוועסטער רחל, וועמענס טרייסט, אינ־האלט און אָנהאַלט אין לעבן איך בין. איך האָב בלויז איין טרייסט, אז פון דאָרטן קאָן איך כאָטש זי שטיצן. העלפן אויפהאלטן איר עלנט אומגליקלאך לעבן, און ווען איך בלייב, א שטייגער, דאָ, זיינען מיר ביידע פארלאָרן...

***

דער טאָג פון מיין אָפּפאָרן צוריק קיין אמעריקע איז באשטימט. די לעצטע טעג מיינע אין דער היים זיינען לאַנגע, לאַנגווייליגע און שווערע. ווי אן אבל דריי איך זיך ארום אין אָפּגעשלאָסענער אינוואמקויט, ווי איך וואָלט געוואָלן מיט אַלעמען ברוגז. עפּעס האָב איך א געפיל אלעמען אויסצומיידן, זיין מיט זיך אליין...

דורך די טעג וואַנדער איך ארום אליין איבער די גאַסן און געסלאַך, און אין די אָוונטן דריי איך זיך ארום ווי א שאָטן אויפן שול־הויף ארום די בתי מדרשים, וועלכע זיינען שוין איצט, אין אלול־צייט, אפילו אין די מיטנוואַך־נעכט מער באלויכטן און מער אידן ווי געווויינלאך געפינען זיך אין זיי. גרייטן זיך צום יום־הדין, ווער מיט זיצן ארום די טישן ביי חלב׳נע ליכט און לערנען עין יעקב מיט אן עדה אידן צוואמען, ווער מיט אריינקוקן אין א ספר ביחידות, און ווער מיט שטיין און זיך צוהערן ווי אנדערע לערנען...

דורך די פארמאכטע פענסטער דרינגען א דורך די

דומפע אומעטיגע קלאַנגען צוזאמען מיט דעם אַפּשיין פון די ליכטלאך, וואָס ברענגען ארויף אויפן זינען א הויז, וואו ס׳ליגט א מת, און אידן זיצן און זאָגן תהלים.

— — — — — — — — — — — — — — — —

איך דערהער פּלוצלונג א באקאנט קול זיך טרייע־ריג ארויסרייסן דורכן פענסטער:

— והוא רחום יכפּר עוון ולא ישחית!

איך בלייב שטיין ווי א פּארשטיינערטער:

גאָט מיינער, ס׳איז דאָך מיין ברודער אלטערס קול. וואָס עפּעס פּלוצלונג, מיט אמאָל?.. מיין ברודער, ווייס איך, דאַוונט ניט געווינלאך פּארן עמוד.

מיינע אויגן פּאַלן צו צום פענסטער פון בית המד־רש־שטיבל, וואָס גענפינט זיך אָן א זייט פון בית־המדרש...

יאָ, ס׳איז טאקע מיין ברודער... ער שטייט ביים עמוד איינגעוויקלט אין א טלית און דאוונט מיט אזא מאָדנעם ניגון. ס׳איז עפּעס, פיל איך, ניט דער געוויינ־לאַכער וואָכעדיגער מעריב־ניגון, נאָר אן אויסגעשרייי וואָס צעריסט דאָס׳ האַרץ. ווי מען וואָלט אים מיט עפּעס געשניטן ס׳לייב, און ער קרעכצט ארוים דעם ווייטאָג און צער...

איך בין געשטאנען הינטערן פענסטער און זיד צו־געהערט צו מיין ברודער׳ס יאָמערדיגן קול ביזן סוף פון מעריב דאוונען. געווארט ביז ער איז ארויסגעקומען אויף דער גאס א היים צו גיין.

— אלטער! — האָב איך ווי ניט מיט מיין שטימע אויסגערופן.

— איטשע! וואָס טוסטו דאָ? — האָט זיך מיין ברודער געוואונדערט.

— איך בין געשטאנען און זיך צוגעהערט ווי דו האָסט געדאוונט מעריב פארן עמוד... וואָס עפעס פלוצלונג?

מיין ברודער האָט אראָפגעלאָזן דעם קאָפ און טרויעריג געשוויגן...

— וואָס שווייגסטו? — האָב איך געמאָנט.

— גאָרנישט, איך האָב היינט יאָרצייט נאָך מיינע אַ טאָכטער — האָט ער אַרויסגערעדט מיט געפיל — „טשעשעלע", האָט מען זי גערופן. אפשר געדענקסטו זי נאָך? פיר יאָר איז זי אַלט געווען ווען דו ביזט אַוועקגעפאָרן. דו פלעגסט זי אָפט האלטן אויף די הענט.. זי איז געווען א שיין געראָטן קינד.

— יאָ, כ׳דערמאָן זיך... — האָב איך שוועך אַרויסגעזיפצט.

— דאָס האָט די וועלט-מלחמה גורם געווען, אז מיין קינד זאָל ליגן יונגערהייט אין דער ערד — האָט ער פאָר מיר קאָנטיג געוואָלט אויסריידן דאָס הארץ— מען האָט זיך געוואלגערט אין דער קעלט אויף די פעלדער, האָט זי זיך פאַרקילט... קיין דאָקטאָר האָט מען ניט געקענט קריגן, — נו, האָב איך היינט יאָרצייט נאָך איר.—האָט מיין ברודער דערענדיגט מיט א טרערן

— אָבער פֿאַרוואָס האָסטו גיט דערמאָנט פֿאר קיין־נעם אין דער הויז, אַז הוינט איז יאָרצייט נאָך דיין טאָטער?...

— פֿארשטייסט — האָט ער א זיפֿן געטאָן — כ׳קען עס גיט טאָן, כ׳בין צופֿרידן אז זיי פֿארגעסן זיך. די מאַמע, די אנדערע שוועסטער, וועלן זיי דערמאָנען זיך אָן יאָרצייט־טאָג, ווערן זיי אויס מענטשן. לויפֿן אויפֿן בית־עולם און רייסן זיך אָפּ דאָס הארץ. איך וועל עס זיי זאָגן עטלאכע טעג נאָכן יאָרצייט... — — — —

איך האָב דאָס בילד פֿון מיין ברודער׳ס יונג־פֿאר־שטאָרבענע טאָכטער מיטגענומען מיט זיך... איך קוק אָפּט אויף איר שיינעם, ערנסטן פּנים, אויף אירע קלוגע פֿאַרטראכטע אויגן... כ׳וויל געפֿינען כאָטש א שפּור פֿון יענעם פֿריילאכן, קינדערש זאָרגלאָזן פֿיר־יאָריגן קינד וואָס איך האָב אמאָל געהאלטן אויף מיינע הענט, אָבער איך קען ניט געפֿינען... פֿון אירע אויגן, דאכט זיך, וויינט ארויס דעם טאטנס אומעטיגער, צעבראָכענער „והוא רחום", וואָס כ׳האָב צו איר יאָרצייט געהערט אים ארויסוויינען הינטערן פּענסטער פֿון בית־המדרש...

⁂

נאָכאמאָל, און אפֿשר צום לעצטן מאָל, ציט עס מיך, אַליין, אָן קיינעמס באגלייטונג, צו באזוכן די קברים פֿון מיינע עלטערן, וואו איך זאָל זיך קאָנען גוט

אויסווייגען, אויסטרויערן, אויסגיסן פאר זיי מיין פאר-שטומט און פארשלאָסן האַרץ...

און ווידער בראָדזשע איך, דאָס מאָל שוין אליין, דורך רעגן און בלאָטעס, אויפן וועג צום בית-עולם. און וועז איך דערזע פון ווייטן דעם הויכן וויסן בית-עולם-טויער, ווערט מיר עפּעס היימלאכער. כ׳האָב דאָס גע-פיל, ווי מיין טאָטע-מאָמע קומען מיר אַנטקעגן לעבע-דיגע זיך געזעגענען מיט מיר, — דאָרט ביים טעלע-גראָף-סלופ, ביים עק גאַס...

***

איך זיץ אויפן ענג-געפּאקטן אָמניבוס (באָס) גרויט אָפּצופאָרן. עס איז צען אזייגער אין דער פרי, א גרוי-סער עולם נייגעריגע מענטשן שטייען דערביי, און צווישן זיי מיינע אייגענע.

איך זיץ ווי א פארשטיינערטער. און ווי דאָס קאל-טע אויג פון אַ פאָטאָגראף-אַפּאַראַט, וואָס וויל אלץ אָפּ-פאָטאָגראפירן, אייַדער עס׳ ווערט צו שפּעט, אזוי זיי-נען מיינע בליקן אריינגעשטאָכן אין די מענטשן, היי-זער, און אויף אַלץ ארום...

מיינע אייגענע קוקן צו מיר, רעדן צו מיר, ריסן זיך צו מיר. מיין שוועסטער רחל באגיסט זיך מיט טרערן. און עס וואונדערט מיך, וואָס איך בין בשעת מעשה אזוי גלייכגילטיג, ווי א דאָקטאָר, וואָס דארף

מאַכן אן אַפּעראציע איבער א חולה.

ערשט וועז דער אַמניבום האָט זיך א ריר געטאָן אוז זיך געזומען שנעל טראָגן איבער דעם שטיינערנעם בריק אויפן וועג צום שאָסעי, האָט א קוואל מיט טרערן א שטראָם־געטאָן פון מיינע אויגן — — — — — —